

ВОЕННО-ТЕОРЕТИЧНАТА МИСЪЛ В БЪЛГАРИЯ ДО 1944 Г.

Полк. о. р. доц. д-р инж. Георги Кокеров

Националното освобождение на България създава условия за развитие, проява и усъвършенстване на българския национален дух. Особено ярко това се проявява в литературата, изкуството, обществеността и военното строителство.

Сред балканските държави и народи България и българите заемат особено място с природните условия и качества на народа: честолюбие, енергия, издръжливост, твърдост, пестеливост, желание и способности за усъвършенстване. България последна от балканските държави получава политическа автономия и собствена държава. Въпреки това за по-малко от 20 години изпреварва съседите си във всички области на общественото развитие и националното усъвършенстване.

Широкият демократизъм, овладял българското общество не подминава и армията. Много офицери изследват въпроси от тактиката, оперативното изкуство, обучението на войските и щабовете, възпитанието на войниците. Свободни от надзор, грубо администриране и насилие от страна на началниците способните офицери разработват проблеми на военната психология и педагогика; за ролята и мястото на дисциплината в бойната подготовка на армията, за използването на войските и оръжието. Проблемите на войнското възпитание винаги са актуални и интересни, винаги трябва да стоят в центъра на вниманието на военните специалисти. Особено нараства интересът към тях днес, когато след няколко десетилетия на мракобесие и насилие военните специалисти би трябвало да могат свободно да изследват и разчепкват въпросите за армията, подготовката на войските, войнското възпитание.

Развитието на науката води до развитие на техниката и технологиите. Появяват се нови взривни вещества след откриването на динамита от А. Нобел. Те увеличават точността и поразяващата сила на огнестрелното оръжие. Това налага търсенето на нови методи за действие на войските на бойното поле.

С теорията на военното дело и въпросите на войнското възпитание се занимават много офицери – и завършили генералщабни академии, и строеви командири. Споделят се мнения, предлагат се решения на приложни въпроси от използването на войските и оръжието. Търсят се методи за обучението и възпитанието на войнишкия състав. Трябва да се

знае, че в края на 19 и началото на 20 век военната педагогика е в относителен застой. Получава се нещо подобно на състоянието на класическата физика по това време – всичко е, в общи линии ясно, остава да се уточнят някои малки подробности.

Оказва се, че решаването на определени въпроси на войнското възпитание води до сериозни изменения в схващанията за обучението и възпитанието на армията. Този скок във военната педагогия и психология правят двама български офицери – майор Константин Кирков и полковник Христо Гюлмезов. Те започват да разработват тематика за пръв път в Европа. Новият и същевременно силен момент в техните схващания е формирането на войнски добродетели на нравствено равнище, защото най-силно завладяват човека нравствените чувства и разбирания.

В теорията за използването на войските и оръжията сериозен принос (в европейски мащаб) имат работите на майор Христофор Хесапчиев през 90-те години на 19 век.

За съжаление в наши дни се намират по-сложни причини и се създават големи препятствия на способните офицери да изразяват мнението си и да публикуват резултатите от своите изследвания. Като се използва Закона за класифицираната информация се забранява на военнослужещите да изразяват мнението си по каквито и да било въпроси в обществото, извън казармата.

Трябва да се знае, че една от причините за високата подготовка на българската армия и победното ѝ шествие по бойните полета във войните за национално обединение е възможността на офицерите да работят и публикуват изследванията си по военни въпроси във военния печат и по страниците на други издания у нас и в чужбина.

Във военно-теоретичните разработки се разглеждат въпроси от тактиката, оперативното изкуство, военното възпитание. Интересен е подходът на всички автори от края на 19 и началото на 20 век. Всички разглеждат въпросите на войнишкото възпитание като целенасочена дейност за формиране на войнишки качества и добродетели. При това се опират на вече съществуващата система от морални норми в обществото; войниците са носители на общественото съзнание.

Трябва да се знае, че подходът и действията на офицерите към обучението и възпитанието на войската преди повече от 100 години са адекватни на гражданското съзнание на войниците. Всички автори много добре познават обществените условия и българинът във войнишка форма.

В младата българска държава особено силно е развито националното чувство в народа. Това създава условия за всестранен подем в обществото. Младежите, постъпващи в армията се чувстват особено горди,

радостни и щастливи, че са одобрени и приети за войници и ще могат с оръжие в ръка да служат на Отечеството. Действително, защитата на Отечеството те приемат като право, а не като задължение. Това създава прекрасни условия за работата на командирите по обучението и възпитанието на войниците.

Наред с възпитанието на войнски качества и добродетели армията възпитава и граждани. След отбиването на редовната военна служба като воени от запаса българските мъже остават войници и граждани.

До 1944 г. службата в армията се смята за висока чест и доверие от всички български младежи. Общественият авторитет на армията е висок и служилите в армията имат авторитет, ползват се с особено отношение и уважение от всички хора. Това е резултат от развитието на общественото съзнание; отношението към армията и военната служба е елемент на морала, задава се от моралните норми. Отношението на народа към армията си е показател за нравствената сила и бойните способности на обществото¹.

В Националния военен университет и във Военна академия "Г. С. Раковски" малко се знаят или не се знаят имената на офицерите и генералите, разработвали въпроси на военното дело. Като че ли изключение е полк. Борис Дрангов, но и неговите идеи се споменават и обсъждат твърде плахо, под сурдинка. Ключът в произведенията на военните теоретици и публицисти преди 1944 г. е национализмът, а в нашите съвременни условия той е обявен за лош и реакционен, пречещ на демокрацията.

В съвременни условия трябва да се прочетат, приемат и отново въведат в практиката идеите и резултатите на военните специалисти от преди повече от 100 години. Господстващият в продължение на много десетилетия т. нар. "класово-партиен" подход нанесе тежки поражения в армията и, преди всичко, в духа на офицерството. Задача на обществото въобще и на армията в частност е да се възроди и възстанови обществения авторитет на българската войска.

Ако погледнем в наше време обществения авторитет на армията и отношението на народа, на нацията към нея ще направим твърде печални и тежки изводи. Тоталната разруха обхванала нашето общество най-много и най-тежко е засегнала морала. В народа, сред хората няма вяра в държавата, в законите, в политиците. Безверието води до озлобление, което кара хората да забравят гражданските си права и преднамерено да

---

¹ Наполеон е казал, че народ, който не уважава своята армия ще уважава чужда.

не ги прилагат. По същество, голяма част от българите се отказват да управляват страната си. Резултатите са ясни на всички.

Генерал-майор академик Христофор Георгиев Хесапчиев (6.02.1858, Габрово – 15.05.1938, София)

Роден в Габрово, завършва Априловската гимназия (1873). Продължава образованието си в колежа “Нотр Дам” в Цариград и по-късно в университета “Камер” в Монпелие, Франция.

През лятото на 1878 г. постъпва доброволец в Търновската №9 дружина на Българската земска войска. Със заповед №21/7.12.1878 г. е зачислен в първия випуск на Военното училище (заедно с Христофор Гюлмезов, Георги Людсканов, Иван Белинов и Ганчо Георгиев). Завършва училището 10-и по успех (от 165 души) на 10.05.1879 г. Назначен е в Габровската № 12 пеша дружина като младши офицер със звание прапорщик (мл. лейтенант); по-късно става подпоручик.

През 1880 г. след успешен приеман изпит е зачислен в Николаевската академия на ГЩ в Санкт Петербург. Заедно с него са Р. Петров, В. Винаров, Ст. Паприков, Р. Димитриев, Ан. Бендерев. В академията получава званието поручик. По това време се жени за рускиня. Останало е само името ѝ Александра. Няма деца. Александра умира при нещастен случай (около 1886). По-късно се жени за дъщерята на Т. Бурмов Ана. С нея също няма деца; Ана умира през 1905 г.

Завършва академията (1883) с отличен успех 9,96 (при десетобална система). В българската група е втори по успех (след Р. Петров). Зачислен е в кавалерията и през 1884 г. е изпратен на строеви стаж в Русия. През 1885 г. се завръща след Съединението поради предстоящата война. На 10.09.1885 г. е назначен за пом. началник на Щаба на войската (по реда на старшинството). Избира на местността мястото на Сливнишката позиция и организира инженерната ѝ подготовка. След войната е награден с Военен орден “За храброст” IV степен.

Ген. Хесапчиев е български офицер, националист. Винаги е стоял далече от политиката и от русофилите-национални предатели. Обявява се против преврата от 9.08.1886 г. На 28.08.1886 г. е назначен е за началник на В. Училище. На 23.11.1886 г. е разкрит заговор за преврат срещу регентите, организиран от Ол. Панов, който е ликвидиран; Ол.

Панов е уволнен от армията. При ликвидиране на случая и изясняване на обстоятелствата действията на военният министър подп. Д. Николаев оскърбяват м-р Хесапчиев и на 16.04.1887 г. е уволнен от армията по негово желание. Остава като граждански преподавател във В. училище. През 1888 г. започва да излиза списание “Военен журнал” с пръв главен редактор Хр. Хесапчиев. Вярват му и го поддържат неговите съвипускници и другари Р. Петров, Ст. Паприков, Н. Иванов, В. Винаров, В. Кутинчев, Ст. Тошев, Кр. Маринов и др.

На 17.08.1892 г. е възстановен на служба със звание майор, но загубва старшинство. Назначен е за началник на Учебното бюро във В. министерство. Организира учебната дейност в българската войска и разработва първите ръководни документи. Заедно с това организира и е главен редактор на “Военен журнал” (1888-1899); създава и е главен редактор на вестник “Военни известия” (1892); създател, организатор и главен редактор на месечното списание “Войнишка сбирка” (от 1893). Създава и организира издаването на периодичната “Офицерска библиотека”, която представя в превод на български език материали по военни въпроси – книги, студии, статии, монографии, изследвания. Голяма част от материалите превежда Хр. Хесапчиев.

Също така е преподавател във В. училище. В продължение на 13 години преподава тактика, история на тактиката, военна история, военна топография и геодезия. Проявява се като особено активен автор и публицист не само във военния печат. Създава много учебници и помагала за Военното училище и за щаб-офицерския курс, в който години наред четат основни курсове.

Отдава много сили, знания, способности и енергия за организацията на военното образование, учебното дело в армията – дивизионни учебни команди, подофицерски курсове, офицерски курсове, Щаб-офицерски курс. Негова е идеята за създаване на офицерски школи – артилерийска, кавалерийска и стрелкова. По-късно (без негово участие, защото е вече дипломат) са създадени офицерска артилерийска и офицерска кавалерийска школи.

Ген. Христофор Хесапчиев има блестящ стил, строго, точно и аргументирано излагане на тезите си. Той е безспорен талант в областта на народопсихологията и характерологията. Оставил е изключително ценни, пълни и изчерпателни характеристики на военни и граждански лица, негови съвременници.

Организира Статистическо-топографско бюро на ГЩ (1894) и е първи изпълняващ длъжността началник. Това бюро се занимава с военно разузнаване. Също така събира информация за новите неща във военното

дело, икономиката на европейските страни, състоянието и развитието на армиите и др. Хр. Хесапчиев е създател и организатор на военното разузнаване в България. Първите ръководни документи за организиране и водене на разузнаването в Българската армия са разработени от Хр. Хесапчиев.

Характерно за него през този период от живота му е активната творческа дейност като администратор във Военното министерство, преподавател във В. Училище, автор на много изследвания по военни въпроси, публицист в периодичните издания и др.

По-характерни трудове от края на 19 век:

1. Гургулят, Брезник, Трън и Пирот. Критически разбор на действията през 1885 г. 1890.

2. Учебник по елементарна тактика на пехотата ч. 1 и 2. 1890.

3. Сръбско-българската война. Критически преглед. 1892.

4. Човек и бъдещата война. 1892.

5. Няколко думи по изучаването на военна история. 1892.

6. Геодезия и военна топография, 527 стр. 1893.

7. Учебник по военна топография. 1894.

8. Руският проектоустав за нощните движения и боеве.

1894. и др.

Проявява се като изтъкнат военен теоретик, писател и публицист не само в България, но и в много европейски страни Русия, Франция, Германия, Австро-Унгария. Следи световната военна книжнина и взема отношение в печата. Рецензира трудове и научни изследвания, посветени на Сръбско-българската война и на въоръжените сили на европейските страни. Следи внимателно развитието на въоръжените сили, техника, теория, тактика и стратегия. Прави подробни изследвания и научно доказва много твърдения за влиянието на съвременното оръжие върху военното дело: устава, наставления, организация и въоръжение на армиите, системата на подготовка на командирите и войските.

Резултатите от изследванията на Хр. Хесапчиев влизат в практиката не само на българската армия, но и в европейските армии: руска, френска, германска, австро-унгарска.

Подробно изследва влиянието на бездимния барут (изобретение на А. Нобел) върху бойните възможности на огнестрелното оръжие и действията на войските. По-мощния взрив увеличава точността и поразяващата сила на огнестрелното оръжие, което непосредствено влияе на тактиката на различните родове войски – пехота, кавалерия, военноморски флот. В тези негови изследвания се заражда идеята за движението на полевата артилерия заедно с войските и използването на

неподвижен и подвижен заградителен огън. По-късно тази идея се реализира в Балканската война от полк. Калин Найденов и за пръв път се прилага във военното изкуство¹.

Хр. Хесапчиев следи икономиката на Турция и на другите балкански страни (не изоставя и европейските) и разработва въпроси за влиянието ѝ върху политиката и военното дело. Неговите изводи за икономическото и политическото развитие на Османската империя са особено ценни при разработването на плана за Балканската война.

Основна област на научните му интереси са : тактиката и нейната история, история на военното изкуство, топография и геодезия. Пръв в България изказва идеята и я налага в подготовката на юнкерите и офицерите – да се формират професионални знания върху историята на войните. Тази идея става принцип в обучението на юнкерите, професионалното изграждане на офицерите и дейността на ГЩ академия. Подобен подход създава мислещи и творчески личности. Такива офицери не прилагат сляпо ръководните военни документи – устава, наставления, инструкции, ръководства. Резултатите се виждат във войните за национално обединение. За съжаление тази система на подготовка и възпитание е забравена след 1944 г.

Например, в студията си “Основите на стратегията и тактиката във военната история и влиянието им върху боя” (В. Журнал 1895, № 6) върху 103 страници разглежда и формулира основните принципи на подготовката на офицерите и войските. Различните раздели на военното дело са разгледани стегнато и на тяхна база са дадени конкретни препоръки за практиката.

Друго произведение на Хр. Хесапчиев от това време е “За значението на националния характер на съвременната тактика” (В. Журнал 1896, № 6). Не само заглавията, но и съдържанието на неговите трудове показват оригиналния подход, интересния начин на мислене и разработване на въпросите. Резултатите са интересни и имат непосредствено значение за практиката. По същество, резултатите от разработките на ген. Хесапчиев преди 110 години са актуални и днес.

Върху теоретичните положения на Хр. Хесапчиев стъпват неговите съвременници и следовници Конст. Кирков (негов ученик от В. Училище, Хр. Гюлмезов (негов съвипусник), М. Балкански (негов ученик от В. Училище), Н. Жеков (негов ученик от В. Училище); негови ученици са Ив. Вълков, Б. Дрангов и др. Техните разработки са по конкретни теми от

---

¹ За първи път се прилага съпровождане на пехотата от полевата артилерия в Източния сектор при атаката на одринската крепост от отделението на майор Векилски (13.03.1913).

военното дело, но са построени върху общите теоретични положения на Хр. Хесапчиев. Друг негов ученик от военното училище е артилерийския офицер Дянко Данков Неделчев (16.01.1870 - 16.04.1925), роден в Русе. Живее в Одрин (1908 – 1911) по време на строителството на крепостта и събира точна и пълна информация за укрепленията на крепостта и тяхното положение на местността.

Вместо да се посвети на офицерската служба и да направи кариера като приятелите си Р. Петров, Ст. Паприков, В. Винаров, Н. Иванов и др. Хр. Хесапчиев се отдава основно на книжовна дейност и тя заема цялото му време. Заедно с нея изпълнява всички изисквания на службата и изкарва всички строеви стажове като офицер от генералния щаб. Като се имат предвид служебните му задължения като администратор (началник и организатор на дейността на две бюро във В. министерство) и обема на работата като редактор, публицист, рецензент на различни материали и др. може да се направи извода, че е бил изключително работоспособен, продуктивен и много организиран човек. През цялата офицерска служба (32 години) има само отлични атестации и изпълнява блестящо всички поставени задачи.

Определено може да се каже, че в края на 19 век Хр. Хесапчиев е военен специалист и теоретик от много голям калибър не само в България, но и в Европа¹. Негови статии, рецензии, студии се публикуват в Русия, Франция, Германия и др. Владее турски, гръцки, френски, руски, немски, румънски езици.

В книгата си “Тактика”, създадена за учебник на В. Училище определя задачата на военното изкуство като **“достигане на целта на войната и сражението с най-малко разходи, усилия и загуби”**. Определя необходимостта от създаването и поддържането на наборна армия за защита на Отечеството и подготовка на запасни войници. Определени са задачите на редовната армия за поддържане на бойна готовност и готовност на държавата бързо да преминава във военно положение.

Според Хесапчиев **“Предметът на тактиката съставляват: 1. Изследване на мирното възпитание и образование на войската; 2. Изследване боевите, походните и стражевите свойства на войската; 3. Изследване влиянието, което има местността на разположението, движението и действието на войската”**.

---

¹ Рецензира много книги и разработки, представяни му от генералните щабове на Франция, Русия, Германия.

Синтезирано, точно и конкретно е представен предмета на тактиката във военното дело. Съвременното разбиране на понятието не се различава съществено от определението на Хр. Хесапчиев.

“Теорията на военното изкуство не изследва прилагането на средствата; приложението на средствата е работа на умението, а не на знанието.”

С тази мисъл авторът дава предимствата на практическите умения пред теоретичните знания. От това следва, че практиката трябва да заема сериозна част в обучението по тактика.

Основно място за практическо овладяване на тактиката е полето. В реални условия се създават и затвърдяват важни професионални качества на офицерите. Особено място в дейността на командира заема оценката на обстановката. Определението на понятието обстановка по Хесапчиев не се различава съществено от съвременното определение в Бойния устав.

Професионалните способности на офицера се изграждат върху пълно познаване на теорията (бойна практика .учения в реални условия) и критическа оценка на събитията от военната история¹.

След като определя предмета на тактиката авторът прави характеристика на хладното и огнестрелното оръжие, на родовете войски (нарича ги оръжия): пехота, кавалерия, артилерия. Определя артилерията като представител на най-силното огнестрелно оръжие; кавалерията е представител на хладното оръжие; пехотата действа с огнестрелно оръжие и с хладно оръжие .щик) – **“с огнестрелното оръжие не тъй разрушително като артилерията, с хладното – не тъй решително като кавалерията”**.

Определя спомагателните войски и техните задачи на бойното поле. Формулирани са средствата за достигане на единодействието в боя: дисциплина, военна йерархия, създаване на организационни военни единици подразделения, части, съединения (съвременни понятия), строй и свойствата му, начините за представяне на волята на началника: команда, сигнал, приказ (заповед).

Военното дело, отбраната на Отечеството започват от войската. Държавата трябва да бъде подготвена с достатъчно оръжие, дрехи, муниции (боеприпаси), продоволствие и фураж за мобилизираната армия и

---

¹ Във връзка с това следва да се спомене, че ключът в обучението по тактика във ВНВУ е във военната история. Съществува учебник по военна история за ВНВУ, написан от майорите от ГЩ Константин Лукаш, Иван Маринов и Трифон Трифонов (1928) точно в този ключ. След разглеждането на всяко събитие от историята на дадена война се правят изводи и се насочва вниманието на юнкерите към определен вид бойна дейност на пехотата – разузнаване с бой, огневи маньовър, засада, походна застава и т. н.

да може да осигури действията ѝ на бойното поле. За всичко това трябва да се предвиждат и осигуряват, да са постоянно готови средства в държавния бюджет. Определени са задачите на различните области от военното дело: военна администрация, фортификация, топография, геодезия, военна статистика, стратегия. Неговите идеи и разработки се използват в дейността на Генералния щаб.

Хр. Хесапчиев смята, че огневото въздействие върху противника е определящо. Основната задача в боя се решава чрез огъня. Войниците и подразделенията трябва да се обучават в стрелба и огневи маньовър. Особено важно е командирите да могат да управляват огъня на подразделенията.

Предупреждава, че не трябва да има увлечение само в стрелбата. Трябва да се възпитават енергията и волята на войника, които са особено важни при щиковия удар. В тези разсъждения проличава влиянието на суворовската мисъл **“пуля дура, штык - молодец” (куршумът е глупак, щикът – юнак)**.

Христофор Хесапчиев прекрасно разбира бойните възможности на огнестрелното оръжие с бездимен барут. Разработва теорията на действията на войските, въоръжени с новите оръжия. От друга страна не се отказва от щиковия удар. В първия период на Балканската война българската войска действа основно с щик и приклад. Огневият маньовър се появява при щурма на Одрин.

Като преподавател е уважаван много от юнкерите и офицерите. Всички се възхищават от неговата широка обща култура, дълбоки знания и умение да поднася всичко на разбран и достъпен език. След войните за национално обединение много години продължава да преподава във ВНВУ и е редовен професор в Генералщабната академия.

В стила му се чувства влиянието на Николаевската академия: да се представят правилата и принципите в стил на поговорки и сентенции. Стилът е стегнат и показва висока степен на организираност, с което заостря вниманието на обучаемите и възпитава войнски и командирски качества¹. От книгите и учебниците, създадени от Хр. Хесапчиев личи строгия ред и подчинение на всичко в учебника на основната задача възпитаване на интелигентни, организирани и способни командири-възпитатели. Действително, всички тези юнкери по време на войните за национално обединение покриват бойните знамена на България с неувяхваща слава.

---

¹ Неговият стил прави впечатление и след много години в дейността му като член на БАН, където оставя трайни следи с докладите си, рецензиите и др. Подготвя за издаване трудовете на покойния ген. Иван Фичев (1860-1931), член на БАН.

Някои автори искат да представят ген. Хесапчиев като русофил, което не е вярно. Опитват се да го изкарат враг на цар Фердинанд, че князът (царят) не го харесвал. Пръв от офицерите Хр. Хесапчиев става дипломат, пълномощен министър. В политиката преди него вървят само Р. Петров и Ст. Паприков. Като се знае, че князът винаги е вземал отношение по кадровите назначения в дипломацията и в армията става ясно, че твърденията на тези автори са несъстоятелни и всичко това са инсинуации и клевети.

През 1898 г. на 40-годишна възраст като майор е избран за член на БАН. Награден е с медал "За наука и изкуство".

Първата му дипломатическа задача е участие в българската делегация на Международната конференция за мир в Хага (май – август 1899). Участието в тази конференция на васалното Княжество България се смята за голям дипломатически успех. Султан Абдул Хамид II е разрешил от добри чувства и благоразположение към българския княз Фердинанд. През есента на 1899 г. е назначен за военен агент (аташе) в Белград и започва неговата дипломатическа кариера.

Константин Кирков и неговите “Записки по военна педагогика”

Константин Кирков е роден в Плевен през 1869 г., първи братовчед на социалиста Георги Кирков. Завършва Военното училище като артилерист (1889) и служи в 4 арт. полк, Шумен. След две години строева служба постъпва във Военна академия. Завършва Военна академия в Торино, Италия (1895) и по надлежния ред е зачислен в Генералния щаб (става офицер от ГЩ, с висше военно образование). Преподавател във Военното училище. Като преподавател по педагогика и психология пише своите “Записки по военна педагогика” (1897-1900). Широката обща култура, високата квалификация и сериозните способности му позволяват да създаден системен курс по военна педагогика със забележителни качества, станал класика в момента на издаването.

След издаването (1900) книгата е преведена на много европейски езици и става настолна книга на офицерите. В Русия е издадена (1903) и определена за основен курс за подготовка на офицерите. Има още две издания на руски език (1913, 1916), преведена е на някои европейски езици.

И в началото на миналия век, и по-късно специалистите смятат труда на К. Кирков за първата книга по военна педагогика и по военна етика. Може да се смята, че “Записките . . . ” на К. Кирков са първата книга по военна етика въобще.

Краят на 19 и началото на 20 век се характеризират с бурно развитие на техниката и технологиите. Появяването на бездимния барут съществено повишава бойните възможности на огнестрелното оръжие. Това поставя нови задачи в подготовката на войските и възпитанието на войниците. “Записките...” на К. Константин Кирков решават именно тези задачи.

Това произведение с право може да се нарече класическо, защото в него се формулират основните принципи на военното възпитание и формирането на нравствените положения, върху които се гради воинското възпитание и военната дисциплина.

В записките подробно е разгледан учебния процес в казармата като технология за подготовка на военнослужещите и подразделенията.

Определени са задълженията и мястото на всеки командир. Особено място е отделено на интелекта, способностите и уменията на командира-възпитател. В работата си командирът трябва да се съобразява с индивидуалните особености на обучаемите и изискванията на военната служба и войната. От науката за боя излизат и целите, които обучението се стреми да постигне **”за да даде в ръцете на началника елемент, напълно способен да воюва”**. Това е основното правило, върху което се изгражда системата на военното обучение.

К. Кирков съветва, че **”войникът е човек на делото, а не на думите”**.

С голямо разбиране и дълбока човещина се отнася към религиозната нравственост **”да се поддържа тази нравственост у войника е повече от необходимо”**.

К. Кирков разглежда обучението като възпитателно средство. Обучението и възпитанието са неразделни и това трябва да се знае и помни от всеки началник. Описва войната така **”Обектът на всяко сражение до ден днешен е бил и си остава този: да стъпим там, дето стои неприятелят, а докато той не се постигне, борбата не се счита за завършена. Огънят отдалече причинява загуби, а щикът усилва грозното впечатление от тези загуби като разпръсква ужас и трепет. Щикът издига на върха си победата... Прочее, ударът с щик е най-високото напрежение на душевната сила на атакуващия; той е върховното потвърждение на моралното му надмощие над противника.”**

Особено ценна в “Записките...” е частта за военната етика. Подробно се разглежда душевността на човека-войник, на гражданина с пагони. От душевността на човека-войник се извеждат и задълженията на войника, и задълженията на командира-възпитател. Войникът е гражданин, представител на “въоръжения народ”¹. Това е основата, върху която е построена системата за обучение и възпитание.

К. Кирков разглежда военната педагогия като съставена от две части – военна етика и военно възпитание. Част от системата на К. Кирков е военната етика, нравственото възпитание на войника. Въпреки че авторът визира войника, идеите му са валидни за народа, за цялата нация. Важна особеност на етиката е, че тя е създадена за нормално общество, за хора-собственици. В условията на тотална държавна собственост, и пълен монопол на партията-държава в обществото е невъзможно да бъде разбран

---

¹ Думи на К. Клаузевиц (1780-1831), Пруски генерал и теоретик на войната. Главно военно-теоретично произведение “За войната” (3 т. 1832-1834).

К. Кирков и да се прилагат неговите идеи. Това е основната причина той да не е популярен и напълно забравен след 1944 г. В началото на 80-те години се забелязва едно връщане назад в историята на военно-теоретичната мисъл, но то има повече формален характер.

К. Кирков определя първата задача на етиката като всестранно развитие на нравствените сили на войника. Той смята, че **“нравствените сили у войника имат преголямо значение. В боя ние не можем да се надяваме нито на мускулите, нито на умствените му сили, ако той няма нравствено подбуждение, които да насочат ума и физическите му сили към победа... на първо място у войника трябва да се развива нравствения дълг”**.

Централна изходна категория у К. Кирков е дългът (военният дълг), разбран като висш нравствен идеал за човека-войник. Дългът се възприема като служба на доброто, утвърждаване на доброто. Марксистките критици го обвиняват в кантианство за това разбиране.

“Войникът преди всичко е човек, който се движи в известна социална среда, според това неговото поведение е подчинено на онези общи правила, по които трябва да се води поведението на всички нравствени хора. Но онова, което е достатъчно за другите за него е малко; като войник той трябва да се подчинява в своето поведение на онези длъжности, които му се налагат от самото назначение на войската – да воюва. Последните длъжности се отличават от общите длъжности, които ни посочва етиката не по същност, а по степен на силата, в която дадена нравствена длъжност се изпълнява.”

Според К. Кирков **“дългът е идеален, безусловен (абсолютен) и всеобщ. Той е идеален, защото предпочита свободата и задължава без да принуждава; той е безусловен, защото заповядва безусловно, без да държи сметка за желанието, страстите или интересите на ония, на които заповядва; най-сетне той е всеобщ, защото заповядва на всички хора, при еднакви условия, еднакво.”**

Основната идея на К. Кирков е войнишкият дълг и военната дисциплина да станат вътрешна същност и духовна потребност на войника. Това може да се постигне само чрез формирането на тези качества на нравствено ниво, като нравствени длъжности. За това се използва вече създадената в семейството и обществото нравственост. Може да се каже, че подчинените, войниците, обектът на възпитанието имат обществени и нравствени навици. Това е съществена разлика между времето на К. Кирков и нашата съвременност.

Новото и прогресивното в теорията на К. Кирков е да се възпитават войнишкият дълг и военната дисциплина като нравствени норми. Така по-

добре ще се приемат особеностите на войнишката служба и действията на войника на бойното поле. Системата на Кирков е далече от мущровката, телесните наказания и наказанията въобще. За телесните наказания пише **“При всичко това не може да се откаже, че и телесното наказание е възпитателно средство, макар и грубо”**.¹

Според К. Кирков нравствеността съдържа умствени, чувствени и волеви елементи. Той смята **умствения елемент** за център на нравствената природа на човека. Чрез нравствените истини и нравствените съждения човешкият дух определя кое е добро и кое лошо. **Нравствените чувства** са втория елемент на нравствеността. Те се пораждат от резултата от извършеното добро или зло. **Нравствената воля** е третия елемент на нравствеността. К. Кирков признава за нравствена само добрата воля, тази, която кара човека да изпълни дълга си.

Като разглежда връзката между дълг и добро авторът пише **”Доброто и дългът са неделими, те са като лицето и opakото на един и същи плат; онова що е добро е наш дълг, а онова що е наш дълг е добро, но логически може да се каже, че доброто е основа на дълга”**. Доброто е основа на нравствеността. Доброто и дългът са нравствени добродетели на личността и война, когато са трайни елементи на неговото поведение.

Трябва да се създаде навик у войниците да правят добро, да постъпват нравствено. Във връзка с това си спомням думите на главния лекар на московските затвори д-р Хааз “Бързайте да правите добро”. В това се съдържа основната цел на възпитанието. Омар Хайям казва “Да се научи на добро свободния човек е повече, отколкото да се освободят робите”. Особено важно е, че всичко това е освободено от т. нар. класов подход. Политизирането и партизирането на такова искрено и дълбоко човешко чувство е кощунство. Любовта към Отечеството, желанието да се живее, работи и воюва за него е дълбоко човешко чувство и то не може да се подчинява на партийни програми, цели и пристрастия.

---

¹ По времето, когато са писани записките в Българската армия няма телесни наказания, но някои командири (особено от подофицерския състав ги използват въпреки забраната). Шведският крал Густаф II Адолф (1584-1632) по време на Тридесетгодишната война премахва полковите палачи и въвежда шпицрутена (1628): наказаният преминава през строй от войници и всеки го удря по един път с пълна сила с пръчка; наказват го неговите другари. Това се смята за по-демократично, защото ръката на палача безчести войника. Пруският крал Фридрих II (крал от 1740) (1712-1789), казва, че войникът трябва да се страхува повече от тоягата на капрала, отколкото от куршума на врага. Наполеон смята телесните наказания за унижителни и казва: “Войникът, обезчестен от ударите на пръчките вече не мисли за славата и честта на Отечеството”. В руската армия телесните наказания се премахват през 1858 г. и с този акт започват реформите на Царя-Освободител Александър II.

Като разкрива същността на отговорността пише: **“За да има отговорност трябва да има на лице следните условия: да съществува закон, нарушението на който е забранено; да се знае този закон; да има свобода, т.е. да може човек по своя воля да се подчинява или противи на закона”**.

Това определение на отговорността е лишено от класови, партийни, идеологически и т.н. понятия. То съдържа и изразява само моралната същност на отговорността. Кирков пише, че **“Не стига само да има закон, който е върховен авторитет... потребно е този закон да се знае от всички”**. По-нататък продължава **“човек не е отговорен ако наруши непознати нему закони или престъпва не съобщени нему заповеди... ние можем да бъдем отговорни за такива дела, за които преди да ги извършим, сме знаели, че са добри или лоши, заповядани или забранени”**.

Свободата се приема като зададено необходимо условие за нравствено поведение на личността и войника. От друга страна свободата е възможност за проявление и реализация на човека-гражданин, на войника, който е гражданин във военна форма. Така се проявяват и налагат в практиката идеите на хуманизма и прогреса. В този случай няма сблъсък и противоречие между идеите на хуманизма и демокрацията и гражданския дълг на личността във военна форма. Военната служба налага някои ограничения, които имат повече формален характер. Тези ограничения са наложени от военните закони, устави, правилници и наставления.

Особено място заема действието по заповед на командира и началника. В случая има взаимоотношения, наложени от военната клетва и уставите. Това довежда К. Кирков до извода, че **“не отговорността на военнослужещия има граници, а именно подчиненият е отговорен тъй както и началника, който му е заповядал да извърши явно углавно престъпление (да наруши клетвата си, да открадне и пр.)”**.

Важно място в нравствената система на К. Кирков заема войната и отношението към нея. Изследването на войната като обществено явление води до заключението, че **“войната по своята същност е зло. Според това от гледна точка на строгата нравственост тя би трябвало да се признае за безнравствено явление”**. Като пише, че всеки народ има право на съществуване то се появяват права и интереси и защитата на тези права и интереси е законна. Това оправдава войната като средство за защита и **“убиването по време на война не само, че не се смята за престъпление, ами се счита за право и дълг”**.

По-нататък стига до идеята за справедливите и несправедливите войни. Ясно, аргументирано и точно определя за справедливи войните,

водени в името на утвърждаване на доброто и хуманизма, на националното обединение. В случая се има предвид България. Не трябва да забравяме, че К. Кирков пише книгата си в края на 19 век, в навечерието на войните за национално обединение. **“Войната за освобождаването на поробените братя в Македония, сама по себе си , ще бъде зло, но такова зло, с което ще се направи велико добро. . . Войната е зло, но с такова зло се защитава доброто”**. Войната и свързаното с нея насилие се приемат на нравствено ниво, като изискване и задължение на човека-гражданин във военна форма.

В “Записките ...” си К. Кирков определя специфичните нравствени длъжности (задължения) на военнослужещите като три вида нравственост: военно обществена, религиозна и лична.

Длъжностите (задълженията) на войника към другите хора са съдържание на военно-обществената нравственост и включват следните морални задължения:

- “- длъжности към другарите и равните;**
- длъжности към началниците;**
- длъжности към подчинените;**
- длъжности към Отечеството;**
- длъжности към Държавния глава”**

Религиозната нравственост съдържа длъжностите на войника към Бога. К. Кирков строи своята теория на военната етика върху уважението на човека-гражданин във военна форма. Елемент на уважението е признаването на неговите религиозни убеждения. Религиозните убеждения са строго интимни и не само трябва да се уважават, но и да се използват във възпитанието на войнишки качества и добродетели.

К. Кирков разглежда съвестта като нравствен регулатор на човека-гражданин, също и на войника. **“Съвестта е природен съдия, чието наказание никой не може да избегне”** Според Кирков съвестта е единство на два момента – съзнание и чувство. Съвестта се поражда от обществения характер на човека.

Системното нарушаване на нравствените норми от някои хора е тежко нарушение на морала. Това води до “свикване с порока” и до изчезване на съвестта, обществено обезличаване на личността.

Личната нравственост определя задълженията на войника към себе си. Тя включва изискванията, характеризиращи личността в морално отношение. Войникът трябва да бъде справедлив, защото справедливостта е **“първата обществена добродетел”** и **“основа на обществения ред и основа на всяко образцово общество”**

К. Кирков разглежда правото на собственост като основа на обществото, което **“почива върху обществената полза и върху човешкия труд”**. Собствеността е основа на обществото. Съществува неразделна причинно-следствена последователност: собственост – отговорност – морал – човек – общество. Само собствеността прави човека свободен. А свободният човек става добър войник и достоен гражданин.

По-високо от справедливостта е поставено друго морално качество - милосърдието. То се определя като **“усилие, което човек трябва да стори, за да поправи естествените и обществените несправедливости”**.

Има много нови и оригинални моменти в произведението на К. Кирков. Той първи създава и издава теоретична книга по военна етика. Разработва идеята всички задължения на войника, налагани от военната служба да се формират в личността и да се възприемат на нравствено равнище, като морални норми. Определя понятията дълг и отговорност, изяснява видовете гаранции и санкции, осигуряващи спазването на моралните норми в обществото и армията.

К. Кирков завършва произведението си с думите **“Прави добро на другите”**. По същество това е в духа на съвета на Христос **“Обичайте враговете си”** и продължение на мъдростта на О. Хайям, за която говорихме.

ПРОБЛЕМИТЕ НА ВОЙНСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ПОЛК. ХРИСТО ГЮЛМЕЗОВ

*"От сблъскването на
идеите блясва светлината
на истината.."*

(Войската и нейната психология, с.
18)

Националното освобождение на България създава условия за развитие, проява и усъвършенстване на българския дух. Особено ярко това се проявява в литературата, изкуството, обществеността и военното строителство.

Широкият демократизъм овладял българското общество не подминава и армията. Много офицери изследват проблеми от тактиката, оперативното изкуство, обучението и възпитанието на войската, Свободни от надзор, грубо администриране и насилие от страна на началниците и способните офицери разработват проблеми на военната психология и педагогика; за ролята и мястото на дисциплината и бойната подготовка на войската. Проблемите на войнското възпитание винаги са актуални и интересни, винаги трябва да стоят в центъра на вниманието на военните специалисти. Особено нараства интересът днес, когато след няколко десетилетия на мракобесие и насилие военните специалисти могат свободно да изследват и разчепкват въпросите на армията, нейната подготовка и войнското възпитание. Новото време изисква и нов подход към проблемите.

В тези условия по нов начин, с друг подход трябва да се изучават и прилагат трудовете и идеите от началото на века - К. Кирков, Хр. Гюлмезов, М, Балкански и др. Сред тях особено място заема полк. Христо Панайотов Гюлмезов.

Полк. Христор Панайотов Гюлмезов е роден в Сливен през август 1858 г. Завършва Военното училище с първия випуск на 10.05.1879 г.

Започва службата си в Източнорумелийската милиция. Участва в Сръбско-българската война като командир на 7 Сливенска дружина. По-късно е командир на 23 Шипченски и 24 Черноморски полкове. През 1895 г. е произведен полковник и преведен на служба във Военното министерство отначало като началник на Пехотно отделение, а по-късно на Бюджетно отделение. Здравословното състояние му попречва на служебното развитие и през 1900 г. по здравословни причини преминава в запаса

Проявява способности на литератор и учен. Има много литературни произведения в проза, пише и трудове на исторически теми и по история на войните. За нас са особено интересни неговите студии и статии по военна психология, военно обучение и военно възпитание. Основните му произведения са отпечатани в списанията "Задружен труд" и "Военен журнал". Има много публицистика по злободневни теми и оперативна критика, публикувани в различни ежедневници и периодични издания. Умира в София на 17,09,1906 г., на 48-годишна възраст.

Особено интересни са неговите студии "Мисли и разсъждения върху значението на войската и пр." (Сп. "Задружен труд" кн.1, 1904 г.), "Войнишкото възпитание" (Сп. "Военен журнал" (37. 1904) и "Войската и нейната психология (Сп. "Задружен труд", 1905г.). Произведенията на полк. Гюлмезов по проблемите на възпитанието не са много - три, с общ обем около 200 стр. Не в обема е тяхната сила, а в дълбочината на мислите и богатството на съдържанието. Именно затова смело можем да кажем, че те са надживели времето си. Нещо повече, в тях се съдържат вечни и непреходни идеи справедливи за всяка армия, във всички времена.

Целта на воинското възпитание (у Гюлмезов - войнишко)

е **"да развие у войника до висша степен идеята:**

а) за безпределна преданост към Отечеството и княза;

б) за святостта на клетвата и нейното ненаруσιμο пазяние» и

в) за строгото почитание постановленията на воинската дисциплина" / 2, с, 690 /.

Тази формулировка на целта на воинското възпитание от полк.Гюлмезов е абсолютна и изчерпателна във времето и пространството,Към нея няма какво да се добави и от нея няма какво да се махне

Целта на воинското възпитание в предложената формулировка представя словесния модел на идеалния войник, към който **"трябва да се**

стреми всеки началник, комуто е възложено да възпитава и обучава войници", [2, с. 690]. Реализирането на тази цел се постига чрез "нравствено, умствено и телесно възпитание, които възпитават сърцето, ума и тялото на войника" [2, с. 690]. Така е изведено триединството на възпитанието, което, по наше мнение е абсолютно и непреходно.

Определени са най- съществените причини, влияещи на възпитанието: **"нравствените качества и интелигентността на началниците и другарите на войниците, системата и методата на обучението, строгото поддържане на вътрешния ред в частите [2, с.693]**

Без да коментираме казаното от полк. Гюлмезов преди повече от 93 години ще кажем само, че то съдържа отговора на много въпроси за възпитанието в армията днес. Ясно е, че "възпитателят сам трябва да бъде възпитан", но дали това се среща у нас в недалечното минало и днес и колко често.

Можем да запитаме не колко се разминават думите и делата на някои (повечето) командири, а дали изобщо имат допирни точки. Горчива и неприятна истина, но все някога трябва да се каже. Приемаме тази тежка мисия върху себе си въпреки всичко, А който не е съгласен с това нека каже и докаже тезата си. Можем да представим предостатъчно доказателства в своя защита.

Особената роля и място на нравствените качества на началниците във възпитанието се определят така: **"Нищо не вреди повече на делото, колкото непоследователността, несправедливостта и жестокостта на началника по отношение на подчинените му: вместо доверие, любов и привързаност у тях ще се породи недоверие, омраза към него и отвращение към военната служба. Военният живот ще изгуби всякаква привлекателност за тях и те ще почнат да гледат на него като на истинско мъчилище..." [2, с.695].** В случая полк. Гюлмезов визира отношенията офицер - подчинени подофицери и войници. За безпринципни отношения на началник към подчинените му офицери в онези времена е немислимо.

Действията на всички офицери в службата са били под зоркото око и строгия контрол на княз (по-късно цар) Фердинанд. Последният е познавал лично всички офицери и четял редовно атестациите им. По такъв начин проверява двама души - подчинения офицер и неговия началник, автор на атестацията. Така е създадена изключително принципна и благоприятна обстановка за развитието на всички офицери:

бъдещето на всеки в службата зависи единствено и само от него. Това обяснява и факта, че в българската армия в онези години и след това няма случай на безпринципност и грубост, на написване на невярна, неточна или непълна атестация (!!!).

Какво да кажем за командирите и началниците от недалечното минало, че и днес. Има ли офицер, който да не е бил свидетел или обект на обиди, оскърбления, унижения и безпринципност от своите командири и началници? В иначе доста подробното изследване [4, с. 96 – 111] прецизният автор не е забелязал това. Просто той е настроен да търси недостатъци и слабости чрез т. нар. "класово-партиен подход". А пък във времето, когато е издадена книгата (1982 г.) разсъждения като нашите се приемаха за повече от ерес; с много тежки последствия не само за говорещия, но и за неговите близки и поколенията му.

Ролята на офицерите във воинското възпитание е разгледана върху три страници в [2]. Сбито, кратко, в телеграмен вид са казани мисли, определящи целта и същността на дейността във военните училища и армията при подготовката на офицерите, **"Армията, която няма добър офицерски състав е армия без душа, армия, осъдена на неподвижно вегетирание, армия неспособна да изпълни назначението си, при съвременните условия на воюване: такава армия не може да бъде войска в истинския смисъл на тази дума, а въоръжена тълпа, колкото слаба и неспособна да защити Отечеството и княза от вънкашно нападение, толкоз и опасна за вътрешния порядък и безопасност."** [2, с. 697 – 698].

Повече няма какво да кажем. Нека само думата "княз" се замени с "конституция" По времето, когато са писани тези думи князът (монархът) е олицетворение на държавата с нейната конституция.

Колко съвременно звучат думите на полк. Гюлмезов днес в хода на военната реформа, когато оттук-оттам се чуват гласове за защита на офицерите, служили много години в армията и дослужили (но не заслужили) заеманите длъжности и носените звания. Способните интелигентни, знаещи и можещи офицери **"са душата на войската и основните стълбове на всяка военна организация"** [2, с. 697]. Те могат да решат въпросите на обучението и възпитанието на армията; могат да подготвят добри сержантски кадри ако такива липсват или не достигат.

Мъдрият, опитен и прозорлив полк. Гюлмезов в началото на века изказва **"неоспоримата истина, че личните качества на офицерите се отпечатват на самите части - взводове, роти, дружини, полкове, които те командват"** [2, с. 699].

Друго важно, изключително ценно и богато на идеи произведение на полк. Гюлмезов е студията "Войската и нейната психология" [2]. То се появява след "Записки по военна педагогия" на кап. Конст. Кирков и е едно от най-ранните военно педагогически произведения не само в България, но и в Европа. Това произведение формира научните основи на обучението и възпитанието на българската войска. Без съмнение, то има определено значение за подготовката на българската армия, която показва на Европа и света как се води съвременна война в кампаниите 1912-13 и 1915-18 г.

Студията има предговор, въведение и четири глави: 1. Патриотизъм, 2. Дисциплина, 3. Другарство, 4. Войнишко възпитание и Заключение. В предговора се обосновава необходимостта от армия, която гарантира границите и националната независимост на държавата.

Интересите на Отечеството стоят над всички и над всичко, те обединяват народа. **"Време е вече да се опомним и да се проникнем от съзнанието, че когато се касае въпросът за защита на отечествените интереси, тогава всички страсти трябва да престанат и всички лични и партийни интереси трябва да отстъпят пред онези на Отечеството."** [3, с. 18]. В тези няколко изречения се съдържа програмата за защита на Отечеството от всякакви опасности във всички времена. Много години по-късно по този повод проф., Георги Марков изрича крилатия афоризъм "Когато се развява националният флаг, партийните знамена се прибират." [6].

Във въведението е разработена теорията на схващанията на полк. Гюлмезов за същността на войската като обществен институт и нейната психология. Авторът използва индуктивния метод и след като формулира същността на човека като обществено явление определя ролята и мястото на армията в обществото и държавата.

Някои от схващанията на автора, по наше мнение, са дискуссионни, но това не означава, че трябва да се отхвърлят напълно. По-нататък в студията разсъжденията и изводите са напълно адекватни на реалната действителност и издържат проверката във войните за национално обединение.

В първа глава се изследва патриотизма. Определено е понятието отечество като **"родната страна на хората, тази земя, на която живеят техните еднородни братя, които говорят един и същ език и с които ги свързват общи исторически традиции"** [3, с.35] и се разглежда като извор, източник на патриотизма. **"любовта към Отечеството е единствената сила, способна да накара да млъкнат, когато стане нужда, всички страсти, даже и най-буйните, които вълнуват и разделят няколко политически партии и под партии... Когато Отечеството е в**

опасност непреодолимото чувство на патриотизма откъсва сина от майката, съпруга от съпругата и влага сабята в ръката даже на онези, които никога не са убивали, нито са мислили да убиват." [3, с. 37]. Най-силното и благородно чувство на човека-гражданин е патриотизмът, любовта към Отечеството. **"Смъртта за Отечеството се счита най-хубавото и най-благородното дело на човека" [с. 37].**

Патриотизмът укрепва духа и втвърдява ръката на умиращия Стамен Панчев да изтръгне от сърцето си най-съкровени, силни и светли думи към сина си и към всички българи "Българин бъди горд, сине мой!".

Патриотизмът е висша еманация на духа и нравствена мотивация на гражданите и воините за защита на Отечеството и служба в армията. Той определя и висшия дълг на гражданите - овладяване на военното дело и постоянна готовност за война и за защита на Отечеството.

Патриотизмът, дисциплината и другарството се определят като гаранция за **"правилното развитие и преуспяване на всяка армия" [3, с. 47].** Висшите началници се определят като **"най-важните фактори за поддържането на дисциплината и другарството във войската... Армия, която има превъзходни висши началници е армия, която отговаря на назначението си, армия с бъдеще."** [3, с.47]. Съждение, което трябва да се приеме като висш принцип и ръководство за действие във военното строителство, особено днес входа на военната реформа.

Във връзка с това ще споменем, че са ни известни особено отговорни и високопоставени воински началници, които не могат да изразяват правилно мислите си, говорят разпиляно, като четат се запъват. Те са свикнали да не говорят, а да четат това, което е написано от техни подчинени. В недалечното минало това беше ежедневието, което за съжаление продължава и днес. Ясно е каква ще бъде армия с такива висши началници.

Военната дисциплина е висша форма за проява на гражданския и обществен дълг на всеки военнослужещ, на всеки човек. Връзката между морала, нравственото възпитание и дисциплината (в частност военната) е очевидна. Само високо нравственият човек е дисциплиниран и може да подчини себе си и всичко свое на друга воля, другиму. Следователно, корените на дисциплината трябва да се търсят във от казармата, в обществото..

Във втора глава се разглежда дисциплината в широк план като домашна, семейна, лична, гражданска и в частност, като военна дисциплина. Особено интересно е, че дисциплината се разглежда във

връзка с морала и се извежда от него. Полк, Гюлмезов и първия автор в България, използващ подобен подход.

Въпросът за същността на дисциплината въобще и на военната дисциплина в частност е винаги интересен и актуален. Той трябва да се разглежда като се изхожда от основата на обществото. По наше мнение, съществува следната причинно-следствена последователност собственост - отговорност - морал - човек - общество, Мястото не ни позволява да се разгледа този въпрос, който се нуждае от специално внимание и разработка.

Домашното възпитание създава домашна дисциплина като следствие на здравите норми и традиции на семейството, което приема, развива и пренася в поколенията нормите на обществения морал. **"Народ домашното възпитание на когото почива върху здрави основи, притежава най-главното условие за своето по-нататъшно развитие в социално и военно отношение. [3, с. 55]."**

Особена е ролята на училището за възпитанието на гражданите и създаването на добра и дисциплинирана армия. За това в **"училищата трябва преди всичко да владее пълна дисциплина.образцов ред във всяко отношение... Трябва строго да се внимава, щото обществените възпитатели, учителите - да бъдат сами строго възпитани, напълно дисциплинирани: те трябва да притежават всички обществени добродетели - те трябва да са, с една дума,свършени."** [3, с. 58].

Тези мисли не са повлияни от германската идея, че "началният учител спечели сражението при Садова - Кьониггрец" в Австро-пруската война от 1866 г. Те са плод на богатия опит на полк. Гюлмезов от службата в армията и участието в Сръбско-българската война. Те са отзвук на топовните гърмежи и осветени от блясъка на щиковете при Врбча, Гургулят и Сливница.

Една тема, започната в началото на века от полк. Гюлмезов и малко разработвана до днес - за ролята на училището и образованието в подготовката на нацията за война и превръщането и във "въоръжен народ",

Другарството заема особено място в армията и в отношенията между военослужащите. **"То може да се уподоби на цимента, който съединява, свързва и уячва материалите, от които е съзидано известно здание, без която то не би било тъй здраво и би било изложено да рухне при първата буря."** [3, с. 139]. Във връзка с това

полк. Гюлмезов разглежда наред с военното другарство и отношенията между началници и подчинени. Характерът на военната служба и задачите, решавани от армията се отразяват и върху отношенията между военнослужещите. Те трябва да бъдат принципни и високо нравствени. Авторът определя шпионирането, доносничеството и злословието като особено вредни и изключително опасни за армията, за нейния дух, бойна готовност и способности да изпълнява своите обществени функции. Ясно е, че без дружески и искрени отношения между военнослужащите не може да се изгради високо подготвена и боеспособна военна единица - от отделение (екипаж) до дивизия включително. Същото се отнася и за щабовете и другите органи за управление на войските.

В тези условия трудно могат да се обяснят действията на някои командири и началници от недалечното минало. Шпионирането и доносите по адрес на колеги и непосредствени началници се ширеха, знаеха се от всички; те бяха гаранция за прогрес в службата за доносниците. Съществуваше примирение с тези явления, а те рушат моралното единство, бойната подготовка и бойната готовност не само на подразделенията и частите, но изобщо на цялата армия.

Като казва, че **"има хора без всякакъв морал и добродетели, развратени и покварени до костите, които без клюки, без интриги, без шпионство, без клеветничество и доносничество не могат"** [3, с. 97] полк. Гюлмезов съветва началниците от своето време (също и днешните, и бъдещите) да не се поддават на влиянието и да не вярват на такива хора. Действията на доносниците и интригантите във военна среда трябва да се смятат като национално предателство, защото рушат моралното единство и бойната готовност на войската. Тези мисли трябва да овладеят всички военнослужещи и да станат морална норма не само в армията, но и в цялото наше общество.

Това трябва да бъде, да стане основно съдържание на възпитателната работа в армията. Темата е изключително важна, интересна и се нуждае от специално внимание и разработване.

Четвъртата глава от студията е посветена на войнишкото възпитание и представлява разширено и задълбочено излагане на едноименната статия.

Интересно е да се отбележи, че след 9,09.1944 г. името и дейността на полк. Гюлмезов се споменават само два пъти [4,5]. Ч. Радински [4] разглежда достатъчно добре военно-педагогическите произведения на полк. Гюлмезов за да обяви, че те носят реакционна, буржоазна, т.е.

вредна идеология. Ил. Пеев [5] в подробна студия разглежда живота, дейността и произведенията на големия писател, военен специалист и педагог.

Особено съвременно звучат идеите и мислите на полк, Гюлмезов днес, когато демокрацията е овладяла нашето общество и създава условия за свободно излагане на мисли и мнения по проблемите на воинското възпитание и военното строителство. Необходимо е да се осмислят и развият идеите в новите условия за да са полезни в обучението и възпитанието на армията и достигане на така желаните от всички хармония и съвършенство в обществото.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гюлмезов Хр. Мисли и разсъждения върху значението на войската и пр. Сп. "Задружен труд" кн. 1, 1904.

2. Гюлмезов Хр. Войнишко възпитание Сп. "Военен журнал" № 7, 1904, с. 688 - 713.

3. Гюлмезов Хр, Войската и нейната психология, С. Печ. "Св. София", 1906.

4. Радински Ч. Военно-етическата мисъл в буржоазна България 1878 - 1944. С. Военно издателство, 1982,

5. Пеев Ал. Приносът на полк. Хр. Гюлмезов в развитието на българската военна психология. Военно-исторически сборник, 1995, № 5, с. 221-137.

6. Марков Г. Предаване "Открито студио" на БНТ, 30.05.1995

Доклад на Научната конференция на ВВОВУ "Васил Левски" 1997 г.

Полковник Борис Георгиев Дрангов (3.03.1872, Скопие – 29.05.1917, завоя на р. Черна)

Завършва Военното училище (1895) като кавалерист. Започва офицерската си служба в 3 конен полк, Пловдив. Участва с чета в Илинденско-Преображенското въстание. През 1904 – 1908 г. учи в Николаевската академия на ГЩ. По-късно е командир на ескадрон, преподавател в ШЗО. През Балканската война е майор, началник на щаба на 1 бригада в 1 пех. Софийска дивизия. По време на Първата световна война е командир на 5 пех. Македонски (по-късно 63 пех. Македонски) полк на 11 пех. Македонска дивизия, началник на ШЗО в Скопие (1916), командир на 9 пех. Пловдивски полк (03-05. 1917). Кавалер на Военния орден “За храброст” IV степен.

Проявява своя интелект и дарба на командир, с прекрасни лидерски способности още във Военното училище. С голямо старание, желание и особено прилежание учи и всичко му се отдава. Негова стихия са български език, обща история, тактика, история на тактиката, история на войните и военното изкуство. Негов преподавател по основните военни дисциплини е майорът от ГЩ Христофор Хесапчиев. По-късно в офицера Б. Дрангов се проявяват много от чертите и качества на учителя. **“Ученикът не може да надмине учителя си; дори усъвършенстван той ще бъде като учителя си.” (Ев. от Лука, 6; 40).**

Като юнкер във втори курс публикува в списание “Военен журнал” първата си статия **“Как някои велики пълководци са повдигали морала на войските си със заповеди, разговори и военни съвети”**. В статията има много компилативни моменти, но особено интересни и важни са разсъжденията на младия Дрангов. Без съмнение, учителят е забелязал способностите и се грижи за развиването и усъвършенстването им.

В строевата служба се проявява като сериозен и настойчив командир. Обича войниците си и влага огъня на младото си сърце за тях. Те му отвърщат с много уважение, обич и старание. През цялата си офицерска служба (22 години) подчинените му се гордеят със своя командир. Нещо достойно за пример във всички времена за всеки офицер, командир, възпитател, началник, ръководител.

Борис Дрангов е човек на делото. Списъкът на неговите публикации съдържа около 150 заглавия: статии, студии, есета, критика, книги в общ обем около 1400 страници. Разработва чисто практически въпроси от методиката на обучението и възпитанието. Не се занимава с теоретични и изследователски теми. Вече споменахме, че преподавателите в Николаевската академия са представяли положенията от уставите и наставленията във форма на афоризми, поговорки, крилати фрази. От всички български офицери от ГЩ Дрангов е върхът – най-добре е овладял този стил. Трябва да кажа, че и в руската военна литература няма автор с такъв стил. Най-добре се проявява в “Помни войната!” И досега е ненадминат, няма равен на себе си. Нещо повече, всички автори след него в България (до 1944 г.), Русия и другите европейски страни не са се доближили до него. След 1944 г. изобщо не говорим, защото офицерството стана съвсем друго.

След три години строева служба като командир на взвод в 3 конен полк (Пловдив) и 2 конен полк (Лом) издава **”Подробна програма за обучение на млади войници и редници”**. В нея се забелязва влиянието на ген. л-т М. И. Драгомиров. Книгата излиза през 1898 г. и до 1908 г. е издадена още 7 пъти. Появяват се много ласкави отзиви за книгата и за младия автор, сред които особено ценно е мнението на учителя майор Хесапчиев, вече член на БКД.

През 1901 г. се жени за Райна Денкова от Лом, дъщеря на Денко Павлов, участник в Сръбско-турската война (1876), опълченец и участник в Сръбско-българската война (1885). Имат пет деца. Един от синовете му е Кирил Дрангов, известен функционер на ВМРО, приятел на Ив. Михайлов, убит от комунистите през 1946 г.

През лятото на 1903 г. напуска офицерската служба и като войвода на чета от 120 души участва в Илинденско-Преображенското въстание. През есента на същата година се връща в полка си.

Като слушател в Николаевската академия следи Руско-японската война и пише серия статии във вестник “Военни известия”. Извлича много поуки от неуспехите на руската армия и дава ценни съвети и препоръки за обучението и възпитанието на войниците и подразделенията.

Дейността на Б. Дрангов е многостранна и разнообразна – строеви командир, войвода в Илинденско-Преображенското въстание, изследовател, автор на сериозни и задълбочени статии, студии, изследвания за обучението и възпитанието на войските.

През 1910 г. е назначен за преподавател по тактика във ВНВУ. Веднага засилва практическата насоченост на обучението – занятия на полето с организиране на боя и инженерно осигуряване на позицията.

Поставя практически задачи на юнкерите по организация и управление на огъня, съставяне на бойни документи: донесения, картички на огъня, съставяне на кроки и др. Това повишава интереса на юнкерите и активизира старанието им в изучаването на тактиката.

Майор Дрангов става любимец и кумир на юнкерите. През пролетта на 1912 г. е назначен и за командир на 1 рота – старшия клас. През Балканската война е началник на щаба на 1 бригада от 1 Софийска пехотна дивизия от състава на 1 армия.

През Първата световна война е назначен за командир на 5 пех. Македонски полк. Той формира полка и е първия командир. Твърд противник на телесните въздействия Дрангов пише: **“Никой няма право да посяга с ръка върху личността на войника. Той е назначен да бие, да поразява, а не да бъде бит и мачкан. България има нужда от юнаци, а не от мазници и треперковци. А юнаци не се възпитават със сопа; характери не се издигат с побоища. . .”**

За особено силно възпитателно средство смята похвалата. **“Похвалата действа не само върху чувствата, но и върху ума. Справедливата похвала и благоухание: недей я пази само за мъртвите. Що е слънце на полето, туй е похвала за сърцето.”**

През май 1916 г. е назначен за началник на Школа за запасни подпоручици в родния му град Скопие. Сред неговите подчинени има много настоящи и бъдещи известни интелектуалци като Чудомир, Крум Кюлявков и др.

Основа на Дранговата система на обучение и възпитание е личния пример на командира. Всички негови подчинени го помнят цял живот и с любов, благоговение и признателност разказват за него. И сега звучи в ушите ми разказа на дядо Стойко Христов от моето родно село Стрелци, Пловдивско, младши подофицер от 3 рота на 9 пех. Пловдивски полк. Подп. Б. Дрангов е командвал полка от март до 26 май 1917 г. Виждал го е три пъти, третия път часове преди трагичния му край. За него подп. Дрангов е идеален образец за всичко: човек, командир, интелект; отнася се с изключителна любов към войниците. Като чуе имената на войника при представянето “ги запомня вечно”.

Борис Дрангов съветва, че Полският (Полевият) устав (днес се нарича Боен устав) дава основите на другите устави и е **“малък превъзходен курс по тактика.”** Така възпитава в юнкерите – бъдещи офицери стил на работа: да използват уставите, да ги знаят и творчески да ги прилагат. Знанията и уменията, интелекта и съобразителността са основа на храбростта. Само знаещият, можещият всестранно подготвеният командир е способен и достоен да поведе юнаците си срещу врага и ти

направи победители. Негови юнкери от военното училище са Иван Багрянов, Константин Муравиев, Константин Лукаш, Иван Маринов, Владимир Стойчев, Иван Минков, ген. Атанас Стефанов, ген. Трифон Трифонов и др.

Помни войната !

Книгата е писана в годините есента на 1913 – 16 април 1916 г. Издадена е в Скопие. Полк. Петър Дървингов (1875 – 1958) характеризира книгата като **“доктрина на себеотрицанието . . . цяло военно евангелие с всичката му мощ.”**

Подзаглавието на книгата е ***Съвети за строеви офицери.*** Девизът под заглавието е **“Бъди възторжен идеалист: смел до безумство, влюбен в България до фанатизъм, честен до самопожертвуване.”**

Книгата е уникална, единствена по рода си не само в нашата военна литература, но и във военната литература въобще. В нея е синтезиран опита на Дрангов от войните; тя е еманация на българския дух, пречупена през брилянта на интелекта му и осветена от огъня на неуморния му дух. В тази книга всеки ред, всяко изречение е мъдрост.

В предговора авторът пише: **“Изходни точки на всички поуки, беседи, бележки: забрави себе си,; пристрасти се към идеал; вгледай се в делата си; веднага сам ги поправяй; строго над себе си заповядвай.”**

Книгата съдържа съвети за всички: войници, офицери, граждани. Много изрази са станали крилати фрази; други са влезли във военните устава и наставления.

“Помни войната! Значи: помни, че си обречена кървава жертва за благо на Родината. . . Помни войната, значи бъди силен, много силен, по-силен, отколкото трябва. Прави са силните. Живеят достойните. Господстват победителите.” И така нататък в цялата книга. Всяка мисъл е меч, всяка дума – куршум. Мисълта разсича мрака на мракобесието и насилието, куршумът поразява невежеството и незнанието.

Генерал-майор Тодор Димитров Радев (27.02.1887, Дупница –3.11. 1957, София)

Генерал Тодор Радев е роден в Дупница през 1887 г. Произхожда от известно възрожденско семейство. Баща му Димитър Янакиев Радев (1852-1918) е опълченец в 3 дружина на Българското опълчение (20.04.1877-22.06.1878), кавалер на Георгиевския кръст IV степен, след Освобождението търговец, общественик и кмет на Дупница (1894-1899), депутат в V ВНС и XV ОНС. Тодор Радев завършва Военното училище през 1906 г. и Николаевската академия на Генералния щаб през 1915 г.

През 1927 г. издава двутомния труд “Службата на Генералния щаб”. Пръв от българските военни специалисти прави подробно изследване на щабната служба и изучава опита в българската и европейските армии.

Трябва да се каже, че по това време въпросите на щабната служба се разработват в много страни и излизат сериозни книги като:

1. Николай Вартоломеев Техника штабной службы, 1924, СССР.
2. Бронсар фон Шелендорф Служба Генерального штаба – за германския Генерален щаб, на руски език.
3. Службата на Генералния щаб – лекции, четени във френската военна академия, 1919 – 1920.
4. Ген. Вернер Кул Германският Генерален щаб, 1923. и др.

Трябва да направим пояснение. Когато се говори за службата (дейността, работата и др.) на Ген. Щаб по онова време се има предвид не дейността на висшия военен управляващ орган, а щабната служба въобще и общите принципи на организация и управление на войските, подготовката на държавата за война и др.

По това време (1926-1929) излиза фундаменталния труд на съветския генерал А. М. Шапошников “Мозг армии”.

Двутомното произведение на ген. Тодор Радев е явление не само в българската военно-теоретична мисъл, но предизвиква сериозен резонанс в Европа. Идеите на Т. Радев влизат в програмите

и учебниците на военните академии и училища във всички европейски и други армии.

Книгата Т. Радев има следното съдържание

1. Вместо предговор
2. Първа глава **Общи положения**
3. Втора глава **Организация на войсковите съединения**
  - 2.1. Организация на отделната армия
  - 2.2. Организация на етапната инспекция
  - 2.3. Организация на щаба на отделната армия или група армии
4. Трета глава **Организация и подготовка на държавата за война**
5. Четвърта глава **Организация на щаба и характеристика на неговата работа**
6. Пета глава **Дейност на Генералния щаб**
7. Шеста глава **Методи на работа на щаба**
8. Седма глава **Подготовка на решението**
9. Осма глава **Даване на живот на решението**
10. Девета глава **Техника на работа по запознаване с обстановката**
10. Десета глава **Контрол върху изпълнението**
12. Единадесета глава **Техника на съставяне на описание на извършената операция (бой)**

Фактът, че в българската армия в условията на жестоките ограничения на Ньойския договор се разработва теорията на щабната служба, действията на командирите и войските показва, че българските офицери не спират своите изследвания. Договорът не забранява интелектуалната дейност в армията. Въпреки забраната през 1926 г. започват да функционира двегодишен офицерски педагогически курс. Това, по същество, е генералщабна академия.

Генерал Радев разглежда действията на командирите, щабовете и войските в условията на единоначалие. Единоначалието е основния принцип на военното строителство. Всички действия на командира по управлението и осигуряването на войските в мирно време и на бойното поле в условията на единоначалие.

Във всички случаи, когато взема решение командирът-единоначалник събира информация: от подчинените, от съседите, от старшия командир и т.н. По този повод има немска казармена поговорка "... **der Leiter muß alles wiessen**". Независимо от това командирът е длъжен сам да вземе решение. Командирът не само взема решения, но и отговаря за тяхната целесъобразност.

Генерал Радев е сред първите военни специалисти, които отделят специално, особено внимание на творческата страна в дейността на командира. Не че преди него командирите в дейността си не са творци. Всеки военачалник, останал в страниците на историята е творец и е оставил повече или по-малко нови неща във военното дело, във военното изкуство. По нов, по-особен начин се разглежда ролята на творчеството в дейността на командирите.

Преди 80 години Т. Радев изказва идеи и съждения, които са влезли в бойните устава, наставления, инструкции тогава, използват се и днес, съществуват и в днешните ръководни документи за щабната служба и управлението на войските.

Ген. Радев разглежда творчеството на командира като **изобретателност, способност да намери бързо оригинално решение – неочаквано, непредвидено и неудобно за противника.**

Техническата страна на командването се състои в организацията на действията на подчинените. Тя **“подготвя, разработва и организира изобретението”**.

“Командването е мозъкът на армията, щабът – нервната система”. Щабът предава на командира всичките външни впечатления (информация за обстановката: противник, съседи, местност и др.) и привежда в действие всичките части на граматния и сложен армейски механизъм.

Да се командва значи да се взема решение и да се изпълнява това решение. В своята дейност щабът помага на командира. В съвременни условия задачата на щаба стана много по-сложна и разнообразна.

Ще направим отклонение за да кажем на нашите зрители, че в навечерието на войните за национално обединение организацията, структурата и управлението в българската армия са свършени или близки до свършенството. Щабът на отделната армия в българската войска се състои от 47 офицери и 96 войника, щабът на дивизията – от 28 офицера и 160 войника. За сравнение във френския корпус щабът има 65 офицера и 294 войника, във френската дивизия съответно 50 офицера и 240 войника. Организацията на българската армия позволява да се съкрати едно управленско звено. В Европа полк – дивизия – армейски корпус – армия - фронт; в българската армия: полк – бригада – дивизия – армия.

Един пехотен полк в българската армия има офицери 45 – 56, 3900 – 5200 подофицери и войници; една пехотна дивизия има следния състав: шест пехотни полка (в полка 4 дружини, в дружината

4 роти), два артилерийски полка (скорострелен и не скорострелен, три отделения и всяко с по 3 батареи с по 6 оръдия), пионерна дружина, обслужващи подразделения. Численият състав на дивизиите през Балканската война е както следва: 1 Соф. дивизия 25276 души, 2 Трак. дивизия 36158 души, 3 Балк. дивизия 36036 души, 4 Преславска дивизия 36152 души, 5 Дунавска дивизия 30758 души, 6 Бдинска дивизия 23597 души, 7 Рилска дивизия 37335 души, 9 Плевенска дивизия 34690 души, Сборна дивизия 23692 души. За сравнение ще кажем, че руската дивизия по това време има 16 батальона и 21 хил. души, френската - 16 хил. души и 12 батальона, германската -16 хил. души и 12 батальона.

Задачата на всеки щаб е да подготви решението на началника. В монографията на ген. Т. Радев се определят с точни методи необходимите звена на щаба и техния количествен състав. Като изходни данни авторът използва състава на подчинените войски, обема на решаваните задачи и условията, в които ще действа.

Авторът разглежда задълженията на офицера от щаба. Той събира информация за войските за съседите, за логистичното осигуряване. Трябва да търси заповедите на старшия командир и разпорежданията на старшия щаб и не може (забранено му е да бездейства). Като единствено оправдание може да се изтъкне само отказа на старшия командир или щаб да изпълни молбата му.

Щабът винаги изпълнява волята на командира. Началникът на щаба е заместник на командира и управлява подчинените войски и осигурява действията им: взаимодействие, разузнаване, тилово осигуряване.

Според К. Клаузевиц **“Генералният щаб (щабът) трябва да превърне в заповеди идеите на командира и то не само като ги съобщи на войските, но да обработи всички подробности в тях и освободи командира от този безполезен труд .”**

Щабът трябва да разтовари командира от несвойствени за него грижи (задачи) за да има възможност да съсредоточи своите духовни, умствени и волеви сили върху творчеството си за решението. Молтке казва по този повод **“За да запази ясната представа върху цялото висшият (старшият) началник не трябва да се увлича в подробности”**.

Именно по тези съображения командирът не се занимава с непосредственото ръководство на осигуряването (службите) Това е задача на началника на щаба. За тази цел през 1917 г. в Българската армия се създават Главно тилово управление и Дирекция за стопански

грижи и обществена предвидливост. ГТУ се занимава с тиловото осигуряване на армията, а ДСГОП управлява и ръководи икономиката на страната и управлява разпределението (потреблението).

В германската армия Началникът на Генералния щаб се занимава с управлението на войските, а снабдителната дейност се ръководи и управлява от генерал-квартирмайстера, който е помощник на началника на ГЩ.

Във френската армия през 1917 г. се създава IV бюро за управление на тиловото осигуряване, но началниците на службите остават подчинени на командира, а не на началника на щаба. Това още повече затруднява управлението на осигуряването, и по същество, няма отговорен тилов орган.

В руската армия организацията на тиловото осигуряване е нещо средно между немската и френската системи. Ръководи се от генерал-квартирмайстера, но началниците на службите са подчинени на командира.

Военната практика показва, че един началник може да работи с до десет непосредствено подчинени. Това обяснява произхода на декадната организация на войските (в римските легиони декада с декан, центурия с центурион и т. н.).

Опитът от щабната служба през Първата световна война показва, че в щаба един началник може да работи с 4-5 непосредствено подчинени.

Главната задача на щаба е да осигури управлението на боя. Щабът се подчинява само на своя командир; щабът на подчинения командир не се подчинява на старшия щаб. Щабът е изпълнителен орган само на своя командир. **Командирът твори, щабът организира.**

Генерал Тодор Радев учи и завършва Николаевската академия на ГЩ (1913-1915). Тази академия завършва (1910) съветския генерал (по-късно маршал) Б. М. Шапошников. Няма нищо чудно в това, че по едно и също време издават монографиите си: Т. Радев (1927), Б. М. Шапошников (1926-1929) и стигат до еднакви изводи и резултати.

Изводите на ген. Т. Радев са:

- щабът е постоянен помощник на командира;
- поддържа връзка и управлява войските и службите; помага на командира да вземе решение и улеснява дейността на службите по осигуряването;

Трябва да се спазват следните строги правила:

-да не се меси щабот в дейността на командира за да не се нарушава единоначалието;

-щабот да бъде активен и да действа заедно с развитието на събитията (обстановката) за да бъде командирът винаги информиран и щабот да налага в практиката решенията на командира;

-целият щаб да действа единно и задружно при събирането на информация, подготовката на решенията на командира и практическата им реализация.

В трета глава се разглежда дейността на Генералния щаб в организацията и подготовката на държавата за война.

Като се вземат предвид развитието на техниката и технологиите се прави извод, че се изменя и характера на войната. Бъдещата война ще се различава от миналата (1914-1918). Тя налага на държавата пълно напрежение на цялата държавна система за да осигури дейността на армията на бойното поле.

При мобилизацията мирновременния състав на въоръжените сили ще се увеличи 15-20 пъти. Това се отразява върху икономиката – много силни и трудоспособни хора ще отидат на фронта. В тези условия индустрията, селското стопанство, транспорта, съобщенията трябва да функционират нормално и да осигуряват всестранно армията и държавата, фронта и тила.

Т. Радев въвежда съвременното разбиране на понятието “въоръжен народ” **“Организирано обединение на населението за правилно използване на всички средства: материални и духовни с цел да се добие победата на полесражението”**.

Първата световна война е последната, започната от постоянните армии и допълвани със запасни в хода на бойните действия.

Съвременната държава трябва да е така организирана за да може да е **“готова във всеки един миг за автоматическо бързо превръщане във въоръжен до зъби народ за защита на рода си, готова да води продължителна борба”** (с.125).

Всички природни, обществени и човешки сили трябва да се организират за борба и с врага и за борба със стопанските и икономическите последствия, наложени от войната и проявяващи се след нея.

Стихията на съвременната война ще обхване всички – армията на всички фронтове и мирното население в тила. **“Днес воюват всички без изключение; всяка жива душа участва в конфликта и носи или ще понесе всички последствия, които той създава или ще създаде. Ето защо редом с воденето на войната и**

съвършенството на военните задачи и операции всяка държава поставя на първи план и проблемата за запазване на жизнените и стопански сили от тежки сътресения и кризи”. (с. 126)

С няколко изречения е описана съвременната война (1927). Представен е нейния тотален характер и задачите на държавата по време на война и след нея. Особено важно е да се опази държавата за след войната. **“Победата не е решение на всички задачи, които войната слага пред народа победител”** предупреждава ген. Т. Радев.

Известна е от древността Пировата победа. Съветският съюз победи във Втората световна война Германия и се оказа в подобно положение. И до днес няма точни данни за жертвите на СССР в тази война; съществуват само оценки. За материалните загуби също няма точна информация. в историята са посочени данни само за разрушенията на материалните ценности в районите на войната и не се говори за пораженията, нанесени от централизацията на икономиката в условията на тотална държавна собственост, за глада, болестите и нищетата, наложени от болшевишката система.

Всяка нация, която се готви за война има определен минимум от лишения и страдания, наложени от войната. За тях има определени граници, които не трябва да се нарушават. Когато лишенията и страданията преминават тези граници, настъпва обществено бедствие и стопанска анархия. Това води до криза в съпротивителната сила на държавата, на нейните идеали и бъдеще.

Затова основна задача на всяка държава е да използва всички сили и средства за да обуздае стихията на стопанското разстройство и обществената анархия, създавани от войната.

В края на Първата световна война “тъмните сили” организират в България стопанска разруха, но не успяват докрай. Основната причина за запазване на държавата е земеделския характер на икономиката, построен върху дребна собственост и наложил в практиката полунатурално стопанство. Земеделците-производители оставят за семействата си храни и материали без да ги изкарват на пазара и живеят прилично. В градовете и на фронта се организират недоимък, глад и нищета. Това не успява да засегне сериозно държавата и да я разруши. След войната страната преживява политическа катастрофа, но икономиката се запазва и бързо излиза от следвоенния колапс. Това става благодарение на масовото дребно земеделие. Коалиционното правителство на Ал. Стамболийски взема Стабилизационен заем и преди 9 юни го погасява напълно, въпреки че

започват плащания на репарации по Ньойския договор. В държавната хазна има повече от 2 млрд златни лева.

Важна задача на държавата е преустройството на държавния организъм към военните условия. Затова определяща трябва да бъде държавната предвидливост. Това означава да се предвидят всички лоши последствия от войната в обществото: икономически, политически и влиянието им върху фронта и тила и да се неутрализира действието им.

Държавата трябва да въведе определена централизация в икономиката (в разпределението и потреблението) чрез създаването на държавни институции, решаващи такива задачи:

- осигуряване на редовно снабдяване на армията и населението;
- да осъществяват надзора на общественото стопанство чрез регламентиране на производството (индустрия и земеделие), търговията и потреблението (разпределението) с цел задоволяване на армията и след това на населението и отстраняване на спекулата;
- да се предпазят стопанските сили и средства на производството и богатствата на страната от криза, разстройство и бедствия.

Ген. Т. Радев разглежда задачите на държавата и Генералния щаб при мобилизация в различни области на държавата: икономика, земеделие, индустрия, външна търговия, финанси.

Укрепването на икономиката по време на война е централизирана дейност и се осъществява от държавни органи – дирекции. Намесата на държавата е твърда, но внимателна. Не се засяга действието на пазарните механизми. Държавата контролира само разпределението (потреблението) като на първо място е армията на фронта.

Държавата може и трябва да помага и насърчава земеделието за да се увеличи производството. За активизиране на земеделието в условията на ограниченията, наложени от войната, трябва да се използват: безработното население, малоимотните и безимотните селяни, организиране на работни групи от кметовете, засилване на безплатната агрономическа помощ, работа в празнични дни и подпомагане на бедните домакинства, използване на механизация, разработване на пустеещи и изоставени земи.

За поддържане на индустриалното производство да се предвидят длъжности и специалисти, освободени от военна мобилизация и въвеждане за тях на гражданска мобилизация; запазване на съществуващите производства и въвеждане на нови производства чрез държавни субсидии.

Финансовата мобилизация се изразява чрез създаване в мирно време на златен резерв, който да осигури пускането на книжни пари и да се избегне инфлацията. За тази цел преди Първата световна война в Германия е създаден резерв от 200 млн златни марки; в Русия граф Вите създава златен резерв от 1 млрд златни рубли. Благодарение на тези фондове и в двете страни по време на войната се запазва стабилността на икономиката. В Русия инфлацията настъпва след болшевишкия преврат и въвеждането на “военния комунизъм”, предложен от Л. Д. Бронщайн (Троцки).

В България по време на войните за национално обединение благодарение на строгата организация и контрола на разпределението се предпазва икономиката на страната от инфлация¹.

В съвременни условия излизането на България от комунистическата икономическа система и въвеждането на пазарно стопанство се оказват изключително сложна и трудна задача. Петдесетгодишното господство на тоталната феодална държавна собственост нанесе не само икономически, но и тежки поражения в душевността на българина. Няколко поколения българи не са подготвени да живеят, работят и творят в пазарни условия. Резултатите и последиците от това са пред очите на всички българи. По чуждо внушение се разруши основата на обществото – земеделието. Приватизацията и премахването на държавната собственост не създават собственици, средна класа, основата на всяко общество.

Резултатите от изследванията на Т. Радев са приложени в практиката през 30-те години на миналия век. Реализират се в организацията и структурата на Генералния щаб и щабовете на армии и дивизии. Намират отражение и в ръководните документи за щабната служба преди 1944 г.

Почти всички резултати на ген. Радев се срещат в бойните устави и наставления по щабна служба и след 1944 г. Причината за това е, че ръководните документи в БНА са буквален превод от руски, а те са създавани върху разработките на Ник. Вартоломеев “Техника штабной службы” и “Мозг армии” на Б. М. Шапошников. Последните двама са възпитаници на Николаевската академия на Генералния щаб, която е завършил и ген. Тодор Радев.

---

¹ Основната причина е структурата на българската икономика, която е земеделска и е построена върху дребната собственост. Земеделието има полунатурален характер.

Генерал-лейтенант Константин Соларов (19.02.1881, В. Търново – 16.08.1959, София)

Завършва Военното училище (1901) като кавалерист и започва офицерската служба в Лейбгвардейския ескадрон. Завършва Военна академия в Торино, Италия (1910). По време на войните за национално обединение е адютант (оператор) в щаба на 6 пех. Бдинска дивизия (1912-1913) и началник щаб на 3/6 бригада (1915-1918). Генерал-майор (6.05.1926), генерал-лейтенант (15.05.1930) генерал от пехотата (16.05.1934).

Генерал-лейтенант Константин Константинов Соларов е сериозно явление в българската военно-теоретична мисъл след Първата световна война. Той оставя голямо теоретично наследство. Работи в областта на военната педагогия, военната психология, теорията за използване на войските и оръжията. Освен това е редактор на много издания за войници, за подофицери. Продължително време е редактор на “Военна” и “Военно-образователна” библиотеки. Като автор притежава висока ерудиция, ясен и точен език, здрава логика, строги и убедителни аргументи. Работи повече от 20 години в областта на военната теория. Творчеството му е в обем от няколко хиляди страници.

Неговото основно произведение е двутомния труд “Психологически основи на войната”. Издаден е целия втори том и някои глави от първия том. Това фундаментално произведение на К. Соларов всестранно разглежда армията като обществен институт и ролята ѝ за обществото, държавата и нравствените ценности на нацията.

Основната идея, която обединява нацията е национализма. Национализмът като активно човешко чувство укрепва единението на обществото и го мотивира за отстояване и действия за реализиране на националните идеали. Заедно с това национализмът е придружен от духовно укрепване на личността, създаващо условия за физическо здраве и нравствено съвършенство.

Между двете световни войни България преживява тежки и трудни моменти. “Тъмните сили” разлагат обществото и армията. През септември 1918 г. армията напуска фронта без да е победена. Земеделците и тесните социалисти провокират войнишкия метеж.

Така се стига до Ньойския диктат и национална политическа катастрофа. В условията на тотално настъпление на болшеvizма и започнатата от Коминтерна гражданска война благодарение на национализма българите запазват човешината и съхраняват душевността и благородството си. Продължителната студена гражданска война, наложена след това от Коминтерна не повлиява на душевността и нравствените ценности на българите. Това се постига благодарение на национализма.

К. Соларов издава своето фундаментално произведение (1940-1942) в годините на Втората световна война. Това му позволява да изследва и отчете влиянието на новата война и международното положение върху душевността и гражданските качества на българите.

Като взема предвид събитията в Европа и в България авторът правилно отразява влиянието им върху гражданските чувства на българите. Връщането на Южна Добруджа в лоното на Отечеството по дипломатически път сплотява народа около Царя и правителството. Създава се монолитно общество, което трудно се поддава на външни разрушителни влияния. Това се проявява много добре в т. нар. “Соболева” акция, когато Съветският Съюз се опитва да натрапи на България договор, подобен на договорите на Прибалтийските държави.

При разглеждането на военната етика К. Соларов изхожда от национализма и патриотизма. Във всички случаи те мотивират действията на военнослужещите. **“Войникът може с готовност да предложи живота си по време на война и никога да не помисли за отстъпление и бягство само ако е обладан от силни чувства към Отечеството.”** Национализмът, любовта към Отечеството са достатъчни за да изпълнят войниците с желание дълга си на бойното поле в името на Отечеството.

Централно място във военно-етичната система на К. Соларов заема патриотизмът, който се разглежда като завладяваща и обединяваща идея. Трябва да се каже, че той разбира понятията патриотизъм и национализъм като синоними. Той пише **“Човек може да се съгласи да убива по време на война или да бъде убит само срещу нещо, което е по-силно от чувството за самосъхранение. Това нещо е патриотизмът”**.

Любовта към Отечеството укрепва волята на войниците и те са способни на подвизи и саможертва. Тя няма партийна или етническа окраска и е присъща на всички граждани на една държава. България

е родина, отечество на всички български граждани. Истинският националист обича България без условности и ограничения с цялото си сърце и душа. Достатъчно е да се вземе историята на кой да е български полк и да се види, че в списъка на героите, останали на бойното поле се срещат представители на всички етноси, живеещи в България. За всички тя е отечество и всички са живели, работили и загинали за нея. На паметника на Незнайния войн е написано за всички български герои:

Българийо, за тебе те умряха
Една бе ти достойна зарад тях
И те достойни твои, майко, бяха,
И твоего име само кат мълвяха
Умираха без страх.

К. Соларов пише: **“...щом искаме да направим от Отецеството висока нравствена ценност, необходимо е да се насади у всеки гражданин чувството родолюбие, и то във възможно по-силна степен; щом като искаме да поставим в основите на войската здрава духовна опора, която да я крепи през тежките минути на борбата, трябва на родолюбието да се гледа особено сериозно в казармата, та от него да се изкове здраво оръжие за борба; щом искаме бъдещето на държавата да бъде осигурено и цветущо, трябва младежта да бъде пропита от чисто и дейно родолюбие”**.

В тази мисъл се съдържа програма за действие не само в армията, но и в цялото общество. Особено важно е войнишката служба да се разглежда и приема като особено право на българските граждани – да служат под знамената и да защитават Отецеството.

К. Соларов възприема патриотизма (родолюбието) като особено висше човешко чувство, сродно с религията. То е преди всичко духовно качество на човека и се представя така: **“Родолюбието е висше чувство. Подобно на всички чувства, то има началото си в подсъзнанието и затова примитивната му форма е инстинктът. Заражда се незабележимо и се развива постепенно; участието на съзнанието и другите висши чувства ускорява този процес, който подпомага силата и обема му. Тези последните са различни у различните хора, но се изменят чрез просвета и възпитание”**.

Подсъзнателният характер на родолюбието позволява то да се приема като религиозна същност – вяра, преклонение пред

Отечеството и готовност да се работи, живее и умре за него на бойното поле. Така се определят задачите на възпитанието в казармата и обществото

К. Соларов смята, че **“Патриотизмът е внушеност и вродено развитие на родолюбивия инстинкт, т.е. осъзнаване”**. Това човешко чувство сплотява хората около националната идея, да живеят и работят в името на Отечеството. За да се руши армията трябва да се насаждат сред войниците чужди идеи като комунизъм, пролетарски интернационализъм. Това правят тесните социалисти и земеделците през Първата световна война и комунистите в годините на Втората световна война. През Първата световна война “тъмните сили” успяват, ерозират съзнанието на войниците и се стига до печалната катастрофа на Македонския фронт.

“Родолюбието на съвременния човек трябва непременно да бъде съзнателно и дейно, но за да бъде сигурно такова за всеки гражданин, то трябва да бъде задължително, да бъде дълг.” (ПОВ, т. 2, с. 20)

Възпитаването на родолюбиво чувство в армията и целия народ преди 1944 г. е облекчено от обществените условия. Частната собственост позволява на всеки българин да работи и живее според способностите и личните си качества.

“Възпитанието на народните маси в родолюбие е сложна и трудна задача. Това обаче не значи, че мнозинството от народа не може да се възпита в това чувство. Ние сме свидетели на постигнатите резултати благодарение на съвместните усилия на народните институти: църквата, училището, казармата и обществото.”

Без съмнение възпитанието на родолюбие е резултат от общите действия на всички обществени институции, което е възможно в буржоазна България. Комунистите разрушават обществените институции и вековните връзки между тях. Това е направено с цел да се разчисти място за насаждане на идеите на болшевиизма. Те не могат да съществуват заедно с традициите в душевността на народа. Трябва да се премахне всичко, което може да напомня за нещо старо.

“За да бъде родолюбието на войската на необходимата висота, то трябва да се повдигне преди всичко сред народа” (Псих. осн. на войната, т. 2, с. 20).

Възпитанието в армията е неразделна част от възпитанието на нацията, на цялото общество. То трябва да стане елемент от морала, да стига до войника, до всеки член на обществото.

К. Соларов разглежда училището като обществен институт с точно определени функции. **“Родолюбието трябва да бъде важна възпитателна задача на българското училище”** (ПОВ, т. 2, с. 40). В основата на образователната система трябва да се постави възпитанието в народностен дух. Решаването на националните проблеми в училището трябва да става в духа на национализма (у Соларов патриотизма)“.

Предлаганите идеи трябва да са аргументирани и да се внася научност в работата. Възпитателната дейност на училището продължава казармата. При възпитателната дейност в казармата трябва да се предпочита **“топлия и убедителен говор”**.

К. Соларов смята, че **“Народностното съзнание е най-важното условие във възпитателната работа на казармата, още повече, че неговото създаване до степен на дълг е истинска необходимост за военния дух и дисциплина”**. Възпитанието в казармата е част от възпитателния процес в обществото Главната цел на възпитанието е национализма. В армията национализмът трябва да се възприема не толкова като дълг, колкото като вътрешна същност и необходимост на човека-гражданин във военна форма. Създадените убеждения у войниците остават и се пренасят в обществото. В случая има двустранна връзка: 1. обществената обстановка подготвя българските младежи за военна служба; 2. изслужилите военната служба българи излизат от казармата убедени патриоти и граждани със силно национално чувство.

“Чувството на чест, на отговорност и на преданост към Отечеството е много високо; и тези морални усилия ни помагат да можем да устоим на всички жертви и лишения” (ПОВ, т. 2, с. 45).

Националното чувство предполага преди всичко отговорност към Отечеството и готовност да се търпят тежести, лишения и несгоди в негово име.

“За да стане съзнанието дейно, творческо и полезно, в човека трябва да има още и вътрешни стимули, каквито са : нравствена съвест, личностна и народностна чест, чувство на другарство и на взаимност, воля, родолубие и др.”

По времето, когато са писани тези слова военната служба се приема от всички българи като висока чест. Това поражда желание

за овладяване на военното дело; мобилизира волята и енергията на личността за получаване на знания, изграждане на умения и навици, необходими за достойна, вярна и предана служба на Отечеството.

К. Соларов формулира модела на военния възпитател, за когото **“са необходими разнообразни общи знания; трябва да е човек начетен, с по-широка от обикновените хора обща култура за да сложи обясненията си еднакво на научна и практическа основа”**

По същество, авторът разкрива съдържанието на известната мъдрост, че **“възпитателят сам трябва да бъде възпитан”**. Командирът-възпитател работи със свободни хора и всеки има свобода на мисълта си. Той трябва винаги да се съобразява със своите войници. Те са негови подчинени, но те са и негови другари. Командирът ги учи и възпитава, но ще бъдат заедно на бойното поле и заедно ще проливат кръвта си за България. В атаката командирите вървят пред подразделенията си. Офицерите не трябва и не бива да бъдат консервативни в професията си. Трябва да следят и овладяват всичко ново и прогресивно.

Авторът призовава **“Нека всички българи съзнаем, че нашата обща майка България се нуждае от повече обич, от повече дела и от повече усърдие, за да бъде винаги сигурна в съществуването си и спокойна в напредъка си сред стихията на международното съревнование и неискреност”**.

Разкрива по своеобразен начин, но много богато и убедително понятието отечество. Представя го така, че всеки може да го приеме по своему, своеобразно; да допълни, разшири и обогати съдържанието със своите мисли, чувства и разбираня.

Генерал-майор Миленко Петров Балкански

(14.10.1868, София – 13.04.1921, София)

Завършва Военното училище (1889). Служи в 1 пех. полк, поручик (2.08.1892), капитан (1.01.1900), майор (2.08.1905). Преподавател в ШЗО (1907-1909), завършва право и работи като военен юрист. Подполковник (1908), полковник (1913), началник на Военно-съдебната част в Министерството на войната (1915 – 1918), генерал-майор (15.04.1917).

През 1908 г. издава книгата “Военна етика (Войската и нейният нравствен елемент)” и статията във “Военен журнал” “По повод на статията “Мисли върху нравствения елемент в командуването” (1/1908).

Пръв сред авторите в Европа отделя военната етика от педагогиката и другите обществени научни дисциплини. Разглежда човека в обществената среда и смята, че съществува двустранна връзка човек – общество. Тези разсъждения са нужни за да определи възпитанието на войника и организацията на възпитателния процес в армията.

Разглежда човека и обществото в развитие и в тази динамика определя особеностите им. **“Всеки прогрес, в смисъл на цивилизация съществува при наличието на две условия: а) развитието на индивидуалния живот, развитието на самия човек, на неговите способности, чувства и идеи и б) развитието на самото общество като среда и условие на индивидуалното развитие”.** (Военна етика... С., 1908, с. 10). Съвсем точно и конкретно представя връзката човек – общество и произтичащите от това задачи пред човека за усъвършенстване на обществото.

Като разкрива предмета и задачите на етиката авторът твърди **“Етиката като наука се занимава с изследването на нравствените явления, тяхното развитие и психологическите им основания, като с това ни дава възможност да се ориентират в явленията на поведението, като съдим за тях етически. Етиката като изкуство ни указва пътя и средствата за достигането на поставения идеал. Ето защо в случая, пробния камък за всяка етика е идеала на услужването, на който тя се посветява”.** (Пос. съч. С. 60).

В случая М. Балкански говори за две страни на етиката като теория: метафизическа, изясняваща същността на етиката от теоретични позиции и практическа, представяща нравствената страна на въздействието на етиката върху възпитанието и поведението на войника. Войникът се приема и представя като Човек-гражданин. От своя страна войникът трябва да приема военната служба като върховен дълг и по-скоро като право. Подобен подход

напълно отговаря на душевното състояние на войниците, тяхната нагласа и отношението им към армията въобще и към военната служба, в частност.

Възпитателната система се построява върху нравствения идеал, който според М. Балкански е **“въплъщението на идеята за усъвършенстването на неговия живот; а понятието усъвършенстване на живота заключава в себе си – удовлетворението на всички обществени потребности на човека, били те духовни или материални”**. (Пос. съч. с. 5-6).

Като определя нравствения идеал авторът разкрива неговата обществена и лична (за човека, за индивида) същност. Особена е ролята на човека за реализирането на нравствения идеал в практиката. Като разкрива идеала авторът казва, че **“идеалът – това е чуден, фантастичен образ на действителността, а не просто копие на нея; като продукт на човеческият гений – той е до безкрайност по-високо от тая действителност и затова пълното му осъществяване е невъзможно”**. (Пос. съч. с. 7).

Действително, идеалът е цел на стремежите на човека, на войника и на командира-възпитател. Именно в този смисъл той мотивира поведението. Това е същностно определение на идеала. За нацията, за държавата той може да се конкретизира. Такъв е националният идеал на българите, формулиран във фермана от 27.02.1870 г. за създаване на автокефална Българска православна църква, който е първият официален документ очертаващ територията на българската нация.

Съвсем точно М. Балкански пише: **“Човек подчинява себе си, своята воля и своите инстинкти на известен идеал, създава потребните норми на своето поведение и в подчинението на тези норми – в приближаването към поставения идеал, вижда своята задача и самата цел на своето земно съществуване”**. (Пос. съч. с. 6).

Ясно е, че към идеала се стремим, но към него се приближаваме без да го достигнем. Идеалът е като еталон, образец. Идеалът позволява на човека да създаде нормите на своето поведение в обществото и в казармата. Документите (конституция, закони, военни устави) създават удобства за човека и определят реда в обществото, но те са подчинени на идеала, както пътният знак определят реда и създават удобства на хората.

Подходът към формулирането на идеала и отношението към него са чужди на т. нар. класово-партийни съображения и мотиви. Едно искрено и интимно човешко чувство не може, не бива и не трябва да се подчинява на партийни интереси и пристрастия. В идеала има много интимност, индивидуалност. Всеки човек по своему приема идеала. Именно в това е интимността. Разбира се, индивидуалното разбиране не противоречи на обществото и на обществените интереси.

Идеалът има непосредствено отношение и връзка с морала. Във връзка с това М. Балкански пише: **“Всякакъв морал без съзнателен идеал е нелогичност, а всяка жертва, принесена в името на неизвестността няма никаква стойност”**. (Пос. съч. с. 6). Особено актуална е тази мисъл на М. Балкански за съвременността в условията на настъпващи космополитизъм и глобализъм. Двете идеи могат да се приемат само дотолкова, доколкото продължават и утвърждават хуманизма и прогреса. Не можем да се съгласим с тяхното настъпление срещу национализма и националното самочувствие на всеки народ (особено малките народи като нашия). Епигоните на космополитизма и глобализма у нас обявяват за шовинизъм всяка проява на чувство на национализъм, за национално утвърждаване и устояване срещу идеи, вредни за България и българите.

“Устоите на нравствеността трябва да ги търсим не извън, а извътре в човека, в неговата психическа природа, т.е. в развитието на неговото съзнание и воля” (Пос. съч. с. 57). Без съмнение, в съзнанието си човекът носи своя идеал, който е индивидуално проявление на обществения морал. Не можем да лишим човека от духовна и физическа свобода. В демократичното общество човекът не трябва да бъде задължаван да мисли по щампи и ограничения. Нравствеността, нравственият елемент са важни и определящи в армията и във военното дело.

“Ние, военнослужещите също така имаме свой идеал, своя крайна цел, на която сме се посветили, а средство за достигането на тази цел служи военният морал. Кое е това морално благо, което съставлява нашия идеал, в какво се заключава неговата същност, кои са пътищата, които ще ни приближават към това благо – това са то въпросите, които съставляват предмета и задачите на военната етика.” (Пос. съч. с. 8).

Необходимо е да се развива военноетичната теория и укрепва моралното състояние на войската, тя да бъде част от нацията, истински “въоръжен народ”. Това е особено важно за победата на бойното поле. В хода на тези мисли М. Балкански съвсем естествено стига до извода, че **“три четвърти от успеха на войната зависи от нравствения елемент и една четвърт от всички други условия.”** (Пос. съч. с. 53). И по-нататък за разкриване на връзката между народа и войската утвърждава, че **“Нравственият елемент създава могъществена връзка между народа и войската и посредством него съзнателно се слива народът и войската в едно духовно цяло, за достигането на общи идеали.”** (Пак там).

За обществото и армията е особено важно присъствието на идеал, който трябва да е позитивен и да е приет от цялото общество, от всички хора. Отечеството, националните идеали са основата за единението на народа и за единството между народ и армия. Духовното единство на народа

и армията са гаранция за реализирането на националните идеали и за победата на армията във война за национално обединение.

“Войската като колективна единица е преди всичко съюз от хора. Във всеки един съюз от какъвто и характер да бъде, каквото и назначение да има той, трябва да включва в себе си известни основни елементи. Трябва да съществува преди всичко една обща цел, в която се изразява идеята на съюза .” (Пос. съч. с. 28).

Общата цел за българите и българската войска е националното обединение. Дори тесните социалисти на Д. Благоев признават това и не прилагат класовия шаблон на “пророка” К. Маркс към тази идея и към Балканската война. Г. Кирков участва във войната като запасен офицер. По-късно епигоните на Маркс и Улянов-Ленин обявяват всички войни за национално обединение за буржоазни и завоевателни. Без съмнение, армията е съюз (организирано множество) от хора обединение с една обща цел. Благодарение на благородната и хуманна обща цел приета и осмислена от всички българи българската войска не е победена на бойните поля във войните за национално обединение.

М. Балкански отбелязва, че **“регулатори на поведението на личността като член на разните съюзи, може да бъдат две начала? право и нравственост. Първото начало урежда външната, а второто вътрешната свобода на личността.” (Пос. съч. с. 28).** Това твърдение звучи съвсем съвременно, въпреки че е написано преди около 100 години, което е доказателство за непреходното значение на идеите на М. Балкански. Моралът се различава от правото, защото **“не установява никакви принудителни отношения и затова в принадлежащата му област всички въпроси се решават посредством вътрешната свобода, т.е. посредством неговата съвест. Но нравственият закон изисква от съвестта на човека, щото той последният доброволно да се подчинява на установените от юридическия закон порядки, като необходимо условие за мирното съжителство между хората. Нравствеността изисква уважение към правото.” (Пос. съч. с. 29).**

Моралът най-тясно е свързан с вътрешния свят на личността и се опира на вътрешната свобода. Балкански смята, че законите уреждат само битовите условия в армията. Регулатор на войсковата дейност е моралът. В духа на тези разсъждения трябва да се приеме, че военният закон и уставите трябва да се приемат на морално ниво. Това е интересно схващане и трябва да се каже, че по времето, когато е писана книгата войниците действително са приемали законите и уставите в армията със своята вътрешна същност и душевност, на нравствено ниво.

Авторът смята, че военният бит се състои от три елемента: материални условия, духовни условия и разумно командване. Духовните условия са същността на морала и затова съставляват предмета на военната етика. Те са построени върху националния идеал, от който тръгва военният морал. Крайната цел на военния морал е благо на Отечеството.

М. Балкански определя патриотизма така **“Патриотизмът е чувство, зародено в народностното съзнание, заключава в себе си висша любов на индивидуума към националния организъм по силата на който той е готов по всяко време да стане жертва на общите национални интереси, тъй като, да се отстоява за тия интереси за него , значи все едно да се бори за своя личен живот.”** (Пос. съч. с. 62-63). Съвсем ясно и точно се определя патриотизма като готовност да се защитават националните интереси, значи интересите на всички граждани на България. Не се поставят никакви условия и страната ни се представя като Отечество на всички български граждани. Всяко разделяне на националните интереси на българите по какъвто и да е признак е национално предателство. Патриотизмът е интимно чувство, но обществено, и изразява отношението на всеки човек, на всички българи към Отечеството България и нейния национален идеал. Патриотизмът се проявява и в отношението на човека-личност към своя дълг и задължения към държавата.

Същността и природата на дълга се извеждат от необходимостта . **“За да имаме представление за отечествения дълг и за признаване неговата необходимост, потребно е той да бъде заради нас не само заповед на държавната власт, но и главното, щото той да напълни нашето духовно същество. Трехванията на този дълг за нас трябва да бъдат не само резултат на предписанието на държавния закон, а резултат на висша любов към него.”** (Пос. съч. с. 93). От отечествения дълг произтича и военният дълг, който е духовно-нравствено явление. Правото може да събере гражданите на една държава под знамената. Те ще станат армия в пълния смисъл на думата когато овладеят, приемат като вътрешна същност отечествените добродетели. **“От външна страна на тях може да бъде всичко войнишко, но отвътре, в самите тях, в техните души няма да бъде нито духа на дисциплината, нито съзнанието на дълга, защото източника на тия последните не е в юридическия закон, а отечествените добродетели на нейните граждани.”** (Пос. съч. с. 96). Отечествените добродетели са душата на армията, формират осъзнаването на значимостта и съзнателното отношение към войнишкия дълг. Любовта към Отечеството заставя войника да бъде верен на дълга си и го кара да презира всички трудности и опасности, мъчения и смърт. Изпълнението на военния дълг е нравствена добродетел. Съдържанието на военната клетва се определя за

съдържание на военния и отечествения морал. **“Съдържанието на клетвата не нищо друго, освен съдържанието на отечествения морал”**. (Пос. съч. с. 108).

Целта на нравственото възпитание при М. Балкански е да засили съзнателността на войните при изпълнението на военния дълг. Военната служба, нравственото възпитание във войската трябва да бъдат подчинени на високо съзнателното изпълнение на идеала, дълга към Отечеството. **“Ръководните мотиви в работата на възпитателя трябва да бъдат: благо на Отечеството и неуклонното изпълнение на отечествения дълг, а като средство за това служат основните начала любов и власт.”** (Пос. съч. с. 162).

Миленко Балкански първи изказва идеята, че военната етика трябва да е самостоятелна научна дисциплина. Като че ли до 1944 г. няма последователи в чист вид. Военно-етичните въпроси винаги се разглеждат като предмет на военната педагогика или военната психология. Важно е да се отбележи, че всички положения на М. Балкански и на офицерите разработвали въпроси на военното възпитание са справедливи само за армия в общество на собственици.

Генерал-майор Върбан Николов Винаров (1856, Русе – март 1908, Виена)

Завършва Робърт колеж в Цариград и Военното училище с първи випуск (10.05.1879). Започва строевата служба в 4 Плевенска дружина. През 1880 г. постъпва в Николаевската академия на Генералния щаб и завършва през 1883 г. Става флигел-адютант на княз Александър. Става капитан (август 1885) и началник на щаба на конницата. След Сръбско-българската война е помощник-началник на Щаба на войската. Генерал-майор (15.12.1900), началник на Щаба на войската (1899-1900), инспектор на конницата (1900-1908). Кавалер на Военния орден “За храброст 3 и 4 степен (единствен в Сръбско-българската война), “Свети Александър” 4 ст. с мечове и 2 ст. без мечове.

През 1893 г. изнася беседа “Офицера, неговите качества, подготовка и дейност във войската” пред офицерите от Пловдивския гарнизон. Беседата има предимно педагогически и методически характер. В нея се засягат и някои интересни въпроси за нравственото възпитание на войниците и за способностите на офицерите-възпитатели. Формулират се главните нравствени добродетели, които трябва да притежава командира.

“Главната роля, която офицерът трябва да изпълнява при подготовката на този сложен организъм, е ролята на импулс, на двигателна сила, която е в състояние да тури в движение, в действие това органическо тяло - армията”. Авторът определя командира като централна фигура в живота на армията, организатор и ръководител на подготовката и възпитанието в мирно време и по време на война. Заедно с това офицерите трябва да са смели, решителни, инициативни. Те отговарят за действията си и за действията на подчинените си.

“Ако офицерът трябва да знае да обучава, да възпитава да образова и да ръководи войниците във всяко едно време, заради него е повече необходимо да знае, да умее да кара своите подчинени да действат и изпълняват неговата воля. За постигането на това нему са необходими тези морални качества, които са достойнства на всеки

деятелен човек: инициатива, която страха от отговорност не може да спре, решителност, постоянство, твърд характер, предприемчив дух и тези психологически и морални качества, чрез които всеки един без усилие може да наложи волята се над другите.” Особено важно е офицерът да бъде инициативен и предприемчив. Сляпото подчинение и пасивното послушание са вредни за армията. Командирът трябва да може да води подчинените си, да се грижи за тях и винаги да защитава интересите им. Готовността за саможертва в името на Отечеството е пример, който подчинените следват и се стремят да подражават. Възпитаването на инициативност и самостоятелност е задача на всички началници-възпитатели.

Решителността и инициативността са качества на всички военнослужещи. Това е особено важно за войниците и командирите трябва да ги формират и развиват. **“Но-висшият началник, който дава заповеди, трябва да указва целта, да иска резултати, а средствата или начина за достигането им да остави на тези, които трябва да ги изпълнят.”** В. Винаров смята, че командирските качества решителност, инициативност са индивидуални за офицерите и трябва да се развиват във В. училище и по време на строевата служба. Те също така са показатели при атестирането на офицерите.

Особено важно за офицера-възпитател е да осъзнае и правилно да разбира своето място и задачи в армията и в подразделението, което командва, обучава, възпитава. **“този, който добре разбира дълга си, който правилно оценява себе си и положението, което заема, всякога ще направи повече от това, което се иска от него, ако случая се представи.”** Дългът се приема като особено състояние на духа и предполага активно отношение на личността, на военнослужещия към изискванията на законите, военната клетва и военните устава.

За всеки офицер са особено важни и необходими широк обем от знания – специални, общи. Особено важно е притежаваните знания да се използват и прилагат в практиката в духа на триединството на време, място и действие.

“Ако знанието е необходимо за един офицер, то прилагането на тези познания е още повече необходимо за него.”

За офицерите интересите на Отечеството и нацията стоят над всичко. Върховен дълг е вярната служба на Княза и

Отечеството. Не трябва да се упрекуват авторите за подобни схващания и да се обвиняват в монархизъм, както това се правеше от комунистическите критици, обременени от “класово-партийния” подход и идеите на “История на ВКП (б). Кратък курс”. Монархът винаги е олицетворение на държавата, на Отечеството. По-добре е за Човека-гражданин да служи на Отечеството и монарха, отколкото да става безгласен и безволев лакей на партии и партизански страсти, както налагаха и искаха комунистите.

Важно за офицера-възпитател е единството между думи и дела. В процеса на обучението и възпитанието основен е личния пример. Винаги, постоянно трябва да се уважават подчинените, тяхното лично достойнство. Уважението към подчинените позволява на началника да подготви и възпита желязно подразделение, което винаги ще изпълни поставените задачи, заповедите и командите на командира си. **“Този, който унижава подчинените си, унижава преди всичко себе си и вреди на общото дело.”** Като повечето офицери и автори В. Винаров е твърд противник на телесното насилие над подчинените, обявява се против дисциплинарните въздействия, които не влияят на съзнанието на войниците, остро осъжда муштровката. **“Подчинеността и дисциплината на войника трябва да бъде следствие на идно добро възпитание, а не от насилие.”** Това се постига чрез последователна работа за възпитание на войниците и формиране на войнишки качества и добродетели.

Военната служба се разглежда като върховен дълг и чест, право, предоставено от Отечеството на българите. Това е изходната точка в обучението и възпитанието на войниците и подразделенията. Основният девиз на Върбан Винаров е **“Уважавай подчинените си”**.

Полковник Йото Хитов Легурски (15.01.1894, с. Гозница Ловешко – 2.10.1970, София)

Завършва Военното училище (1916), поручик (1.12.1917), капитан (30.01.1920), майор (1.01.1933), подполковник (6.06.1936), полковник (6.06.1940). Военен аташе (1945), командирован в М-во на вътр. работи (1946-47), уволнен (1947). Съветник в Министерския съвет (до 1958).

През 1935 г. издава книгата “Нравствена подготовка” като издание на “Офицерска библиотека”. Книгата носи особеностите на времето и на историческия момент за България и българите. След преврата на 19 май и при управлението на правителството на Кимон Георгиев са разтурени политическите партии и забранена всякаква политическа дейност. Това създава условия за успокояване на партизанските страсти и българите започват единението си около националните идеали и интересите на България, олицетворявана от цар Борис III.

В тези условия Й. Легурски констатира поражения в душевността на хората и отслабване на общественото чувство на хората. **“колкото българинът е упорит за своята работа и за лично обогатяване, толкова е по-нехаен на обществената и държавната работа, което се дължи на недостатъчното високо обществено съзнание.”** (Нравственото възпитание С., 1935, с. 13). Общественото съзнание и общественото чувство на народа могат да се подобрят като се изгонят от хората **“недоверчивостта, скритостта и хитростта”** и се **“ликвидират партийните борби за власт, за министерски и други постове.”** Общественото съзнание има особено място в подготовката на държавата и обществото за война. Особено важни за подготовката и бойния дух на армията са душевността на народа и обществената нагласа на хората. Партизанските страсти разрушават моралната устойчивост на обществото.

Военната нравственост се извежда от обществените потребности и обществената роля на армията. **“Нравствено е всичко, което подпомага войската да смаже врага и защити народните интереси.”** (Нравственото възпитание С., 1935, с. 26). Нравствената сила на войската се разглежда като елемент на бойната подготовка. По времето, когато излиза книгата България е преодоляла икономическите последствия от Първата световна война, но на страната тегне Ньойския диктат. Това създава условия за сплотяване на народа около

националните идеали, цели и стремежи. Й. Легурски пише по този повод **“Може би е верно, че победата се спечелва с върха на ножа, но това не е слава на самия нож, а на високия дух, на смелото сърце, което отива с него напред в жестоката борба. Върхът на ножа по-скоро е образ на значението на нравствените сили.”** (Нравственото възпитание С., 1935, с. 13). (Пос. съч., с. 26). Бойният дух на войската се определя и зависи **“от настроението и отношението на гражданите към армията и войната и от съответния “правилен миросглед. Правилният и при това устойчив миросглед обхваща религиозното, борческото, народното и военното съзнание, което, заедно с високото съзнание за длъжностите, се основава на високия дух, а добродетелите се негови сили.”** (Пос. съч., с. 30).

Прави впечатление сериозната загриженост на обществото към съзнанието на народа и отношението му към държавните интереси и националните идеали. Българите по онова време са заинтересовани и загрижени за съдбата на страната си, за нейното настояще и бъдеще. Каква голяма разлика с днешните българи и днешното състояние на нашето общество.

Особено е определението на Отечеството. Според Й. Легурски **“Отечеството е нашата бащиния, която преди всичко е земя, без каквато ние не можем да съществуваме като народ, защото за да се гледа към небето, все ще трябва да се стои на земята.”** Твърде наивно и примитивно е подобно определение, което не се вмести в най-елементарните представи на хората, да не говорим за войниците. Такова силно и отговорно понятие трябва да се определя и въвежда с повече съдържателност. Отечеството има и духовна, и материална същност, но духовната е повече и е определяща.

Достатъчно сериозно, точно и пълно е определена така **“Нравствената подготовка е част от общата такава на войската, която от една страна – посредством възпитанието на ума, чувствата и волята – създава в отделния войник и войските правилен миросглед, засилва външните чувства, съзнанието за длъжностите, внедрява добродетелите, изкоренява отрицателните прояви, затвърдява полезните навици, а от друга – взема и препоръчва мерки, най-подходящи войскове организации и дейности за духовно осигуряване на успеха на войсковите действия в мирно и военно време, да одухотвори и осмисли цялата същност на командира и бойците в общото дело на армията.”** (Пос. съч., с. 125). Условието на нравствената подготовка се задават от **“личността на боеца, неговата наследственост, природната, обществената и казармена среда,**

семейството, училището, държавата и началническата личност.” (Пак там). Фактически авторът определя личността на боеца, обществото с неговите институции и държавата като условия за войнишкото възпитание. Неговите комунистически критици за такива схващания го обявяват за фашист. За комунистите всичко, което е против доктрината на техния пророк К. Маркс е реакционно и фашистко.

И. Легурски се проявява като националист при разглеждане на въпросите на войнското възпитание, и разсъждава като материалист. Съвсем естествено стига до схемата на нравственото възпитание, до неговата организация. Крайната цел на военно-нравственото възпитание е **“създаване на духовно могъщество чрез всички средства и институти на възпитание, като се работи от всички все в една посока за постигане на силния духом и безгранично любящ Родината си българин.” (Пос. съч., с. 113).** Особено силна, благородна и възвишена е така формулираната цел – да се възпитават войници и граждани. Така се проявява една от обществените задачи на армията – възпитание на българите в националистичен дух. Една от първите задачи на възпитанието е да изгради следните **“висши нравствени чувства: любов към Отечеството, началници и другари, честолюбие, славолюбие, съревнование, трудолюбие, правдолюбие, идеализъм, жажда за победи (подвизи), себеотрицание, чувство за отговорност” (Пос. съч., с. 43).**

Заедно с възпитаването на висши нравствени чувства се формират и редица длъжности (задължения) на войника: длъжности към тялото, нравствени длъжности и др. добродетели. Висшите нравствени чувства са **“благородните двигатели на човешката душа към изпълнение на дълга.” (Пос. съч., с. 46).** Разглежда се честта като нравствено чувство за оценка на личността, семейството. Това е повече индивидуално чувство и отразява отношението на войника (гражданина с пагони) към своите обществени права и задължения, към Отечеството и националните идеали. **“Там, където се загуби мярката за чест, гдето липсва срам от позор, настъпва пълна разруха и порочност.” (Пос. съч., с. 49).**

Мъжеството се формулира и разглежда като **“сбор от вечно атакуващите бойни сили на душата: самоувереността и присъствието на духа, хладнокръвието и решителността, смелостта и храбростта, търпението и упоритостта, постоянството и износливостта.” (Пос. съч., с. 55).**

В обясненията се понякога авторът използва биологичен подход – изхожда от подобни ситуации в природата. С това просто дава

възможности на критиците си да го хулят и обявяват в много смъртни грехове.

“Под храброст ще разбираме ония способности на душата, които правят човека самоуверен, спокоен, решителен, смел, а износливи по дух са тия, които създават от човека упорития преследвач на победата, до край, до последния дъх.” (Пос. съч., с. 58).

Храбростта е състояние на духа и вътрешна настройка на личността, която я кара да подтисне инстинкта за самосъхранение и да изпълнява дълга си в името на Отечеството. Храбри са кап. Наум Попов от 4 пех. Плевенски полк, който тръгва със сабя в ръка срещу смъртоносния облак от отровен газ и загива, но вятърът се обръща и позицията на ротата му е спасена; за войниците си той е чутовен герой. Храбрец е пор. Георги Камилев от 28 пех. Стремски полк, който в подобни условия повежда ротата си в контраатака и овладява позициите на противника. На 7.10.2004 г. говорихме за него. Дали Карловската община е изучила подвига на този герой? Дали ще има улица в родния град на пор. Камилев на негово име? Има много улици в този град с имената на личности, които не са от Карлово и са със съмнителни заслуги за България, човечеството и човечината въобще. Храбрец е офицерският кандидат Стратия Мазгалов от 30 Пех. Шейновски полк, който през септември 1918 г. смайва французите при Добро поле. И за него можем да попитаме дали има спомен за този 21 годишен младеж в родния му град? Има ли улица или друг обект с неговото име. За него също питахме на 7.10.2004 г.

Според Й. Легурски нравственото възпитание на войската трябва да бъде всестранно, всеобщо. **“Развитието на една душевна способност не бива да става за сметка на друга, а възпитанието трябва да преследва хармонично развитие на всички необходими за войната способности.”** (Пос. съч. С. 63).